

**PROBLEMATIKA MESTSKÝCH
PAMIATKOVÝCH CENTIER**

BARDEJOV
AUGUST 1997

**B
A
R
D
E
J
O
V
T
A
K
T

'9
7**

Z B O R N Í K P R E D N Á Š O K

O B S A H :

1. INTEGRÁCIA PAMIATKOVÝCH HODNÔT PRI OBNOVE PAMIATOK NA ZÁKLADE PAMIATKOVÉHO VÝSKUMU.

PhDr. Norma Urbanová - Pú Bratislava

2. ŠPECIFIKÁ PREDPROJEKTOVEJ A PROJEKTOVEJ PRÍPRAVY PRI OBNOVE PAMIATOK.

Ing. arch. Jara Lálková - FA STU Bratislava

3. PROBLÉMY STAVEBNEJ REALIZÁCIE PAMIATKOVÝCH OBJEKTOV. OSOBITNÉ POŽIADAVKY NA REALIZÁCIU A PREBERANIE STAVEBNÝCH PRÁC NA PAMIATKOVÝCH OBJEKTOCH.

Doc. Ing. Eva Kráľová, CSc. - EK Monument Bratislava

4. NOVOTVARY V HISTORICKOM PROSTREDÍ.

Doc. Ing. arch. Vodrážka CSc. - FA STU Bratislava

5. KRAJINA - PARK, ČINITEL VÝRAZU HISTORICKÉHO PROSTREDIA.

Ing. arch. Pavel Lichard - FA STU Bratislava

6. REGULÁCIA VÝSTAVBY MESTA BARDEJOV DO ROKU 1991 A PO ROKU 1991.

Ing. Jozef Mačejovský - Msú Bardejov

7. HUMANIZÁCIA SÍDLISK V KONTEXTE S HISTORICKÝM PROSTREDÍM - PRÍKLAD BARDEJOV.

Ing. arch. Ján Komrska, CSc. - FA STU Bratislava

Doc. Ing. arch. Mária Samová, CSc. - FA STU Bratislava

8. REALIZÁCIA OBNOVY PARTEROV A NOVÉ VYUŽITIE OBJEKTOV V PAMIATKOVEJ ZÓNE SPIŠSKÁ NOVÁ VES.

Ing. arch. Mária Slovákova - Pú Spišská Nová Ves

9. REGENERÁCIA HISTORICKÉHO PROSTREDIA - PAMIATKOVÁ ZÓNA NOVÉ MESTO NAD VÁHOM.

Doc. Ing. arch. Bohumil Kováč, CSc - FA STU Bratislava

10. PERSPEKTÍVY OBNOVY HISTORICKÉHO MESTA KREMNICA - HRADOBNÝ AREÁL, HISTORICKÉ JADRO.

Ing. arch. Lubomír Farkaš, CSc. - Pú Kremnica

11. EKOLOGICKÉ ODSTRANOVANIE STARÝCH NÁTEROV V INTERIÉROCH A EXTERIÉROCH, ČISTENIE A PRÍPRAVA PODKLADU PRED APLIKÁCIOU NOVÉHO NÁTERU - VYSOKOTLAKÝ ČISTIČ KRAKE.

Ing. Jozef Papp - ŠTORCH s.r.o., Slovensko - Bratislava

12. NOVÉ TECHNOLOGIE NA OBNOVU A REKONŠTRUKCIU PAMIATOK - BAUMIT SANACNÉ SYSTÉMY SANOVA.

Ing. Tomáš Sepp - BAUMIT HIROCEM, s.r.o. Bratislava

13. POSTAVENIE STAVEBNEJ CHÉMIE PRI REKONŠTRUKCIÁCH.

Doc. Ing. Ivan Hyben, CSc. - SvF TU Košice

RNDr. Eva Terpáková, CSc. - SvF TU Košice

14. TRENDY VO VÝVOJI A VÝROBE MATERIÁLOV POUŽÍVANÝCH PRI OBNOVE HISTORICKÝCH BUDOV, ULÍČIEK A NÁMESTÍ.

Ing. Pavol Antalič - EXIMA s.r.o. Banská Bystrica Ing. Zuzana Lichá - EXIMA s.r.o. Banská Bystrica

15. OCHRANA A OBNOVA LUDOVEJ ARCHITEKTÚRY. ÚVAHA O ARCHITEKTÚRE SLOVENSKEJ DEDINY V SÚČASNOSTI.

Doc. Ing. arch. Janka Krivošová, CSc. - FA STU Bratislava

16. DIE PROBLEMATIK DER STADTDENKMALZENTREN IM HINBLICK AUF DIE AUSNÜTZUNG VON HISTORISCHEN OBJEKTEN FÜR DIE ZWECKE UND BEDÜRFNISSE DER GEGENWART.

PROBLEMATIKA MESTSKÝCH PAMIATKOVÝCH CENTIER Z POHLADU VYUŽITIA HISTORICKÝCH OBJEKTOV PRE POTREBY SÚČASNOSTI.

Dr. Ernst Englisch - Magistrat der Stadt Krems an der Donau - Austria Magistrat mesta Krems na Dunaji - Rakúsko

**INTEGRÁCIA PAMIAŤKOVÝCH HODNÔT PRI OBNOVE PAMIAŤOK
NA ZÁKLADE PAMIAŤKOVÉHO VÝSKUMU**

PhDr. Norma Urbanová - Pú Bratislava

**B
A
R
D
K
O
R
T
A
K
T

'9
7**

Metodika obnovy pamiatkového objektu vychádza v praxi spravidla z výsledkov pamiatkového výskumu, ktoré sú jedným z rozhodujúcich momentov pri voľbe metodického prístupu k obnove, vyjadreného v návrhu na obnovu pamiatky. Obidva uvedené materiály sú aj zákonne predpísanými podkladmi, tvoriacimi súčasť predprojektovej prípravy. Je však úlohou pamiatkára - metodika odborne posúdiť navrhovaný spôsob, metódu obnovy po zvážení všetkých súvislostí, ktoré môžu z odborného hľadiska konečný výsledok obnovy ovplyvniť. Okrem správnosti určenia nosného vývojového obdobia, najvýraznejšie charakterizujúceho pamiatkový objekt v súčasnosti, je mimoriadne dôležitý výber budúceho funkčného využitia tak, aby bol v súlade so zámerom zachovať čo najviac z jeho autentickej podoby a tým aj pamiatkovej podstaty ako dôvodu na právnu ochranu pamiatky.

Pri obnove pamiatky však vystupuje do popredia celý rad ďalších aspektov - najmä technických a ekonomických, ktoré môžu ovplyvniť výsledok pamiatkovej obnovy v pozitívnom, ale aj negatívnom zmysle. Závisí to často od schopnosti komunikácie medzi investorom, projektantom a pamiatkárom s cieľom dohodnúť sa, zväčša za cenu vzájomných ústupkov, avšak v prospech pamiatky. Uvedené dôvody spolu so skutočnosťou, že väčšina pamiatok prešla počas storočí svojej existencie zväčša viacerými, často komplikovanými slohovými prestavbami či úpravami, sú dôvodom na najčastejšie uplatnenie metódy náznakovej rekonštrukcie pri obnove zachovaných, funkčne vyhovujúcich častí objektu. Pri tomto spôsobe obnovy je nutné rešpektovať všetky tie etapy jeho vývoja, ktoré rozhodujúco prispievali k architektonickému a funkčnému riešeniu pamiatky v minulosti, čo niekedy znemožňuje prezentovať hodnotné architektonické alebo výtvarné nálezy, najmä starších vývojových období. Okrem pôvodnej dispozície to bývajú kamenné architektonické články ako súčasť starších otvorov, výtvarná výzdoba interiérov, fasád, ako aj zaujímavé konštrukčné riešenia. Tento problém sa týka predovšetkým objektov, ktoré postihli v minulosti živelné pohromy, prípadne častejšie menili solventných majiteľov, čo prinášalo časté prestavby, zohľadňujúce dobové požiadavky na využívanie. Súčasne však prezentujú aj estetické cítenie doby prostredníctvom uplatňovania prvkov módných dobových slohov.

Metódu slohovej rekonštrukcie, ktorá si vyžaduje veľkú mieru zachovania pôvodnosti dispozície a architektonických prvkov v rámci jednej, výrazne prevažujúcej etapy vývoja v kombinácii s možnosťou bezprostrednej analógie, je možné pri obnove pamiatkových objektov použiť podstatne zriedkavejšie. Dôležitá je pritom schopnosť zvážiť únosnosť rekonštrukcie vo vzťahu k vierohodnosti dopĺňaných prvkov či riešení, ktorá by zabránila sklznuť do polohy romantického purizmu minulého storočia, prípadne snahe o "vylepšovanie" slohovej čistoty konkrétneho diela nevhodným výberom použitých prvkov. Je to často problém zložitý a v odborných kruhoch dodnes nejednotne chápaný a preto aj častejšie diskutovaný.

V rámci spolupráce medzi Slovenským ústavom pamiatok a krajiny a Fakultou architektúry STU v Bratislave bolo v uplynulom období zadané riešenie, v ktorom sa mali poslucháči pokúsiť overiť na konkrétnych príkladoch únosnosť obnovy pamiatky metódou slohovej rekonštrukcie. Na tento účel sme vybrali dva renesančné kaštiele v Kecerovciach /okr. Košice - okolie/. Obidva prešli v rokoch 1979 a 1981 sondážnym výskumom, ktorý preukázal značnú mieru zachovania autentických hodnôt - dobre čitateľnú pôvodnú dispozíciu, kamenné architektonické články, renesančnú sgrafitovú výzdobu a omietkovú úpravu fasád, nástenné maľby v interiéri a vzájomne porovnateľné a upotrebitelné analogické situácie.

Kaštiele sú situované na severnom konci obce, v pôvodne opevnenom areáli medzi štátnou cestou a potokom Olšava, ku ktorému siaha parcela ovocnou záhradou. V jej časti - na južnom okraji - stojí dnes viacpodlažný bytový dom, postavený v posledných povojnových desaťročiach.

Dnešné Kecerovce rozdeľuje potok Olšava na dve časti - Kecerovské Kostolany na východnej a Kecerovské Pekľany na západnej strane. Staršia obec - Pekľany - patrila k Lipoveckému hradnému panstvu, ktoré si kúpil Demeter z rodu Aba od kráľa Kolomana za 1000 hrivien striebra. Peklianske sídlisko jestvovalo zrejme ešte pred delením majetku medzi dve vetvy rodu Aba z tohto regiónu v roku 1299. Pred rokom 1299 tu postavili kostol zasvätený uhorskému svätcovi sv. Ladislavovi kráľovi /1077 - 1095/ - pravdepodobne okolo polovice 13. storočia z podnetu Abovcov. Predpokladá sa však na základe viacerých indícií, že sídlisko Pekľany tu jestvovalo ešte pred 11. storočím. Po delení majetku sa tu jedna vetva Abovcov usadila a v 15. - 16. storočí používala názov dediny - Kecer - v predikáte. Koncom 15. a začiatkom 16. storočia patrila časť majetku v Pekľanoch košickému mešťanovi Jurajovi Gabrielovi. V roku 1427 sa uvádza zdanenie sedliackych usadlostí od 7 port, neskôr však všetky roľnícke usadlosti stratili pozemky a obyvateľstvo pracovalo na nich ako želiari. V 1. polovici 16. storočia vlastnili všetky pozemky miestni šľachtici. V roku 1600 sa v obci uvádza 11 poddanských domov, fara, kostol a možno predpokladať aj školu a majer. Koncom 16. storočia boli Pekľany stredne veľkou dedinou s prevažujúcim želiarskym obyvateľstvom.

Južný renesančný kaštieľ, pôvodne obohaný kamenným múrom so vstupnou bránou na južnej a malou baštou v línii múra na západnej strane, s rozsiahlou záhradou a hospodárskym dvorom, vlastnil v 17. storočí Andrej Kecer II., podžupan Šarišskej župy a neskôr jeho syn Andrej III., patriaci medzi významných prešovských občanov - obhájcov náboženských slobôd a uhorských záujmov na prešporských snemoch. V roku 1687 bol jednou z obetí povestného Caraffovho súdu v Prešove, kde trvalo žil a vlastnil dom na námestí. Jeho majetok v Pekľanoch zabavil súd a do roku 1756 ho udeľoval erár za zásluhy rôznym osobám. Podľa nápisu na sekundárne situovanom kamennom portáli bol kaštieľ postavený v rokoch 1580 - 1582. V súpise majetku z roku 1678 je stručná

zmienka o dvojpodlažnom kaštieli v hodnote 800 zlatých a v roku 1681 aj o drevenej šľachtickej kúrii. Ďalší objekt sa na parcele neuvádza, z predošlého však nie je jasné o koľko budov sa jednalo. Až v podrobnejšom opise majetku baróna Petraša z roku 1754 sa uvádza dvojpodlažný kaštieľ so šiestimi izbami na poschodí, s predsieňou a vežou s hodinami. Popis sa evidentne týka severného kaštieľa. Neskôr, počas celého 19. storočia slúžil Hlavnému soľnému úradu v Solivare pri Prešove, od roku 1930 jeho lesnej správe a neskôr Štátnym lesom Solivar až do roku 1970. Dnes sú obidva kaštiele v majetku obce. Severný kaštieľ slúžil začas ako sídlo miestnej pošty a zdravotného strediska, dnes je len čiastočne využívaný vo východnej polovici prízemí. Južný kaštieľ sa nachádza už niekoľko rokov v štádiu obnovy - bez finančných zdrojov a presnejšej predstavy o budúcom využití. Severný kaštieľ na obnovu zatiaľ len čaká.

Napriek pomerne drastickému zásahu do dispozície oboch nadzemných podlaží severného kaštieľa - niekedy v prvom desaťročí 20. storočia, pri ktorej zvýšili strop v priestoroch prízemí o cca 150 cm, čím "utopili" väčšinu kamenných šambrán vstupov na poschodí a okenné otvory na troch fasádach s výnimkou južnej, ba zmenili aj systém schodiskových ramien, zachovalo sa také množstvo pôvodných prvkov tejto architektúry, ktoré dávalo predpoklad možnosti pomerne hodnovernej slohovej rekonštrukcie. Kaštieľ si zachoval pôvodnú dvojtraktovú dispozíciu a priestorové členenie, v schodiskovej veži, ukončenej hodinami a strážnou ochzou, sa zachovali stropy po pôvodnom situovaní schodiskových ramien, pôvodné vstupy do jednotlivých miestností, vymetacie otvory a pecové výklenky. V miestnostiach výrazné odtlačky tvaru zaklenutia, nasadenia pätičky, počtu a veľkosti lunet, ktorých povrchové stvárnenie v omietke zasa v analogickom riešení dokladá zachované zaklenutie južnej chodby na poschodí. Zachovali sa aj tri pôvodné riešenia fasád na poschodí s pôvodnou podstrešnou rímsou zriedkavejšieho tvaru, ale aj pôvodná úprava schodiskovej veže v celej výške - pod zrejme len materiálovú výmenu jej ukončenia. Dispozičné úpravy na prízemí vyvolali automaticky úpravu okenných otvorov, avšak ich pôvodné riešenie, čiastočne zachované na špaletách pod neskoršou úpravou, možno analogicky odvodiť zo susedného južného kaštieľa, s ktorým má severný v podstate zhodné tvaroslovie kamenných architek-tonických článkov. Táto, výlučne úžitková adaptácia prízemí natoľko znehodnotila túto zaujímavú architektúru, že jediným možným riešením, ktoré by jej mohlo prinavrátiť niekdajší architektonický vzhlad a súčasne rovnocenné využitie oboch nadzemných podlaží /v druhom podlaží s architektonickými kamennými článkami a nástennou maľbou v priestoroch otvorených do krovu sušili celé desaťročia semená/ sa ponúka byť slohová rekonštrukcia. Preukázalo to napokon aj akési kontrolné riešenie, vychádzajúce z predpokladu zachovania súčasného dispozičného a priestorového riešenia objektu bez návratu pôvodných výšok priestorov v oboch nadzemných podlažiach. Jednoznačne preukázalo ako jedinú z možností - obnovu pamiatky metódou slohovej rekonštrukcie, ktorá by umožnila vrátiť

objektu pôvodné architektonické hodnoty pri značnej miere zachovania autentických konštrukcií, dispozície a architektonických článkov v súlade s možnosťou optimálneho využitia priestorov.

V nedávnej minulosti hrozil obom objektom zánik v súvislosti s plánovanou výstavbou atómovej elektrárne. Do dnešných čias sa ich podarilo zachrániť aj vďaka nemalému úsiliu pracovníkov Regionálneho strediska pamiatkového ústavu v Prešove, ktorému v tom čase prináležala starostlivosť aj o túto časť východného Slovenska. V súčasnosti nesie najväčšie bremeno jeho málo solventný vlastník - obec. Oba kaštiele sú v podstate ohrozené v dôsledku pochopiteľnej nedostatočnej starostlivosti. Do budúcnosti možno len dúfať, že sa nájde vyhovujúce riešenie na ich záchranu v podobe dlhodobého nájomcu, ochotného investovať do obnovy týchto hodnotných architektonických, ale aj historických pamiatok pod odborným dohľadom kompetentných odborníkov.

**PROBLÉMY STAVEBNEJ REALIZÁCIE PAMIATKOVÝCH OBJEKTOV
OSOBITNÉ POŽIADAVKY NA REALIZÁCIU A PREBERANIE STAVEBNÝCH
PRÁC NA PAMIATKOVÝCH OBJEKTOCH**

Doc. Ing. Eva Kráľová, CSc. - EK Monument Bratislava

**B
A
R
D
O
K
O
R
T
A
K
T

'9
7**

Pamiatky vždy boli, sú a zrejme aj naďalej budú síce nenápadným, no o to účinnejším nástrojom tvorby a ovplyvňovania verejnej mienky.

Pamiatky, ich stav, sprístupnenie verejnosti, no najmä verejná prezentácia vplývajú nielen na postoj verejnosti k samotným pamiatkam, ale modelujú aj ich osobný /i skupinový, či spoločenský/ hodnotový systém, estetické cítenie, ideál krásy a harmónie, fixujú vedomie osobnej i národnej identity. Tým spoluvytvárajú hodnotiace kritériá na stav spoločnosti tak u domácich ako aj u zahraničných obyvateľov.

V našom každodennom živote je hlboko zakorenený mylný názor, že otázky kultúrnych pamiatok sú vecou len štátu a že zodpovednosť za ich stav ako aj starostlivosť o ne je výlučne vecou štátnych pamiatkových inštitúcií a ich pracovníkov. Tento mylný názor prežíva a urputne sa drží aj po zmene politického systému napriek tomu, že tak, ako vo všetkých kultúrne vyspelých krajinách aj podľa našej legislatívy už takmer 40 rokov /od prijatia prvého Zákona o kultúrnych pamiatkach č. 7/58 Zb./ za stav a primeranú údržbu zodpovedajú vlastníci, užívatelia alebo správcovia týchto objektov, a to na vlastné náklady. Pracovníkom inštitúcií štátnej pamiatkovej starostlivosti pripadá výskum pamiatok, ich dokumentácia, evidencia a vo vzťahu k praktickej stavebnej realizácii - poradenstvo a metodické vedenie. Ich hlas je len poradný, resp. odporúčajúci, rozhodovacie právomoci sú v rukách iných /štátnej stavebnej správy, resp. zastupiteľské orgány samosprávy/. Aj keď sa odborné stanovisko pamiatkového orgánu v zmysle zákona vyžaduje, nie je záväzným dokumentom. Takže o výlučnej zodpovednosti pamiatkárov za stav našich pamiatok nemôže byť ani reči.

Iným odvetvím, ktoré na výsledky pamiatkovej starostlivosti reálny vplyv naozaj má - je stavebníctvo. Stavebná výroba je totiž konečný realizátor opravných, udržiavacích i náročnejších rekonštrukčných zásahov na architektonických pamiatkach. Od znalostí, skúseností, zručností, ale aj šetrnosti, pozornosti a precíznosti stavbárov totiž závisí, či náročná, zdĺhavá a neraz aj nebezpečná práca mnohých tímov odborných pracovníkov /najrôznejších výskumníkov, architektov a iných projektantov/ úspešne vyvrcholí citlivo realizovanou pamiatkovou obnovou alebo či táto prípravná činnosť vyjde nazmar.

Tu si dovoľím pristaviť sa pri ďalšom zo zaužívaných mylných názorov tvrdošijne sa držiacich v povedomí našej /často i odbornej/ verejnosti. Ide o otázku, či pamiatky podrobovať rozsiahlym generálnym rekonštrukciám /zvaným obnova/, alebo voľiť rozsahovo i obsahovo nenáročnejšie opravné a udržiavacie zásahy. Treba hneď jednoznačne a otvorene povedať: komplexná pamiatková obnova je východiskom z núdze, je to riešenie krízovej /spravidla už havarijnej situácie objektu, je to spravidla posledná možnosť záchrany jej aspoň podstatnej stavebnej substancie. Pritom pravidelnou pozornou starostlivosťou a šetrnou údržbou by sa úspešne dalo predchádzať "onej hektickej všepostihujúcej stavebnej horúčke zvanej pamiatková obnova, ktorá spravidla pripraví objekt o posledné zvyšky jeho autenticity" /Jaroslav Petruž/. A to je vážna vec.

Stratou autenticity pamiatka stráca to najpodstatnejšie, čo ju odlišuje od ostatných budov množiny historického stavebného fondu, to čo ju vyzdvihlo do výberovej kategórie pamiatok - stráca originalitu. Originál je totiž nenahraditeľný. Sebelepšie, sebekrajšie urobená kópia, analógia či iný historizujúci hybrid nemajú výpovednú hodnotu dokumentu - originálu. Oni majú tiež svoju výpovednú hodnotu - ako originálny dokument dnešnej doby, dnešnej našej úrovne pamiatkovej starostlivosti. Priznajme im však estetické hodnoty zlepšeného životného prostredia. Je to však tak málo v porovnaní s hodnotami originálu, ako kedy sme človeku poznačenému vráskami i chorobami veku, možno aj kus skrútenému či pokrívavajúcemu, amputovali všetky krivajúce alebo oslabené končatiny, nahradili mu ich krásnymi a napohľad funkčnými protézami, natiahli a vystužili mu kožu, transplantovali vlasy a nakoniec chceli od neho, aby žil a produkoval ako mladík. Smiešne, však? No táto analógia žiaľ platí.

Viem, že stavebníctvo nemôže za tento stav v prípade, ak je prizvané zachraňovať havarijný stav. Za to môže opäť vlastník, užívateľ, správca, alebo človek investor, ktorý kúpi starý objekt a vyžaduje od neho "služby" s najmodernejšou technologickou vybavenosťou, pre ktorú pôvodný objekt nemal ani priestory a spravidla na ňu nebol ani staticky dimenzovaný. Ako nás učil jeden môj profesor statiky, v stavebníctve takmer nič nie je nemožné. Otázkou je len dostatok peňazí. V prípade pamiatkových objektov by bolo treba aj kus kultúry a stavebnej etiky /tá je, žiaľ, nekvanifikovateľná a nepredajná/. Je tu však ešte ďalšia možnosť, ako stavebníctvo /lepšie povedané - stavební podnikatelia/ môže pomôcť predchádzať havarijným stavom: neodmietajú drobnú priebežnú údržbu objektu, opravy drobných poškodení hneď ako sa zistia len preto, že sa im to neoplatí. Všetko jelen otázkou dobrej organizácie práce, kultúry a dobrej vôle.

Prvým predpokladom úspešného sanačného zásahu na pamiatkovom objekte je - poznať stav zachovania konštrukcií. K tomu slúži podrobný stavebno-technický prieskum podľa potreby doplnený o ďalšie špeciálne prieskumy, napr. hydrogeologický, hydrologický, geotechnický, analýzy únosnosti zabudovaných materiálov a pod.

Tieto všetky slúžia v prvom rade projektantovi statiky, no je vždy dobre, ak jedno paré týchto prieskumov je k dispozícii aj na stavbe - na overenie, keď sa jednotlivé časti objektu otvárajú, alebo odstraňujú. Je to výhodné jednak z dôvodu bezpečnosti práce, ale tiež aj ako pomôcka v prípade neočakávaných skutočností, alebo umeleckých /i konštrukčných/ nálezov.

Osobitnú pozornosť treba na pamiatkových objektoch venovať búracím prácam. Nielen z hľadiska bezpečnosti práce na stavbe, ale predovšetkým s ohľadom na samotnú pamiatku:

1. Ako hovoril Viollet-le-Duc - "stavby sú ako ľudia, vo svojom živote si už na všeličo zvykli", preto, keď začíname zasahovať do ich podstaty, musíme to robiť nanajvýš opatrene, citlivo.

Zbytočne bezhlavo nebúrať, okolité konštrukcie podložiť tak, aby sa bodové zvýšenie zaťaženia prenášalo rovnomerne na čo najväčšiu časť okolitých konštrukcií.

2. Pri búraní, ale aj neskôr pri dopĺňaní stavebných konštrukcií, dobre zachované časti konštrukcií, ich povrchových úprav a umelecko-remeselné detaily, ktoré boli a majú zostať zabudované, treba chrániť proti poškodeniu /nehovorím už zničeniu/ dočasným účinným zakrytím, obložení. Bratie takýchto detailov, ošetrovanie mimo staveniska a opätovné zabudovanie je tiež len najkrajnejším riešením a treba mu všestranne predchádzať. Každá takáto operácia totiž hrozí väčším poškodením /či už pri demontáži, trasporte alebo pri novej montáži/, než by to bolo na pôvodnom mieste ak by detail bol správne chránený.

3. Povrchové úpravy murovaných konštrukcií - omietky, pokiaľ sa zachovali pôvodné aj keď len v obmedzenom stave a rozsahu - neobíjať ich a nenahradzovať novými, krajšími. Ak sú aj miestami oduté, zachovať ich pomocou reštaurátorských metód - nainjektovaním adhézných látok a pien k pôvodnému podkladu, styk nových dopĺňaných urobiť pozorne, s neutrálnym prechodom. Nech je čo porovnávať: pôvodný kus s novým. Určite to len prospeje zaujímavosti objektu a zvýši sa vypovedacia hodnota dokumentu.

4. Krovové konštrukcie podľa možností neodstraňovať, poškodené časti lokálne vymeniť alebo spevniť. V prípade potreby zvýšenia únosti krovovej konštrukcie použiť na pôvodnej konštrukcii nezávislé doplnkové konštrukcie, ktoré teoreticky by raz mohli byť bez problémov odstrániteľné. Podobne treba postupovať pri prakticky všetkých zachovaných konštrukciách: schodištiach, zábradliach, komínoch a kozuboch a pod.

Technológie používané pri obnove alebo údržbe historických objektov závisia od konštrukčných prvkov a materiálov, z ktorých boli pôvodné prvky vyrobené, ako aj od stavu ich zachovania a novej navrhovanej funkcie objektu.

Z prevádzkovo-ekonomického hľadiska je najvhodnejšie také riešenie, ktoré umožňuje vylúčiť mokré procesy a v najväčšej miere umožňuje suchú montáž z prefabrikovaných ľahčených prvkov vyrobených mimo staveniska. Vo zvýšenej miere to platí pre modernizáciu technického a hygienického vybavenia, kde možno používať celé prefabrikované jadrá alebo hygienické bunky. Pri ich montáži je nevyhnutné venovať zvýšenú pozornosť tesnosti spojov, najmä inštalácii, aby voda neprenikla do okolitých konštrukcií. V tejto súvislosti je vhodnejšie inštalačné rozvody umiestniť vnútri priestoru za kryciu konštrukčnú stienku a neumiestňovať všetky rozvody do nových drážok vysekaných do pôvodných konštrukcií. Pôvodné konštrukcie objektu treba perforovať len v minimálnom rozsahu a len v najnevyhnutnejšej situácii.

Z pamiatkovo-metodického hľadiska majú byť uprednostnené také technológie a konštrukčné riešenia, ktoré v maximálnej miere zachovávajú originalitu objektu vo všetkých jeho zložkách. Pri používaní novodobých materiálov a technológií si treba vopred overiť nadväznosť a neškodné spolupôsobenie s pôvodnými materiálmi a

konštrukciami. Zamerať sa treba na porovnanie takých ukazovateľov, ako sú napr.: porovnateľný /t.j. veľmi príbuzný/ koeficient prestupu tepla - t.j. podmienky tepelnej vodivosti alebo izolačnosti, koeficient prestupu vodných pár - t.j. podmienky "dýchateľnosti" stavebných konštrukcií, vlastnosti tepelnej rozťažnosti, resp. pružnosti /kvôli dilatáčným pnutiam/.

Vo všeobecnosti, nové materiály a konštrukcie sa a priori nevyklučujú, treba však s nimi uvažovať ako so samostatne pôsobiacimi prvkami a tomuto prispôbiť aj ich konštrukčné osadenie.

Samostatnou kapitolou pri realizácii stavebného pamiatkového zásahu je otázka nepriaznivého pôsobenia vody v objekte a pokiaľ možno zabezpečenie suchých častí objektu. Keďže toto je problematika veľmi rozsiahla a široká, uvediem tu len niekoľko základných zásad, na čo treba dbať počas realizácie stavebného zásahu:

- zabezpečiť dôsledné a včasné odvedenie povchových vôd mimo objektu, a to do dostatočnej vzdialenosti /drenážami, rigolmi/,

- aspoň dočasným a provizórnym prekrytím zabezpečiť obnažené stavebné konštrukcie proti zatečeniu v dôsledku klimatických pomerov /dážď, sneh/,

- jestvujúce a zachované odvodňovacie kanály a vetracie prieduchy najmä v suterénnych a prízemných častiach budovy neuzatvárať, ale zabezpečiť ich trvalú a priebežnú funkčnosť aj počas stavebného zásahu, nezasýpať jestvujúce studne a zberné jímky vody, pokiaľ sa v priebehu prác na nejaké takéto už dávnejšie zasypané príde, treba ich vyčistiť a prehĺbiť - budú sťahovať hladinu spodnej vody v najbližšom okolí a tým vysúšať príľahlé stavebné konštrukcie,

- dokonale uzatvoriť staršie privody vody do objektu už aj dnes nefunkčnými rozvodmi vody, resp. kanalizácie,

- zabezpečiť trvalé vetranie všetkých priestorov objektu, neuzatvárať z dôvodu prievanu jestvujúce podchody, arkády, chodby, ale ani pôjdy a pivnice, a to ani provizórne. V opačnom prípade takto uzavreté priestory sa stávajú priestormi hromadenia vlhkého vzduchu a následne - zdrojom vlhkosti pre všetky okolité konštrukcie,

- neuskladňovať hygroskopický materiál /napr. drevo, piesok, textil, tepelnoizolačné plste a pod./ v kútoch a v tesnom dotaku s murmi - vzlínajúca a absorbovaná voda jednak stúpa do vyšších výšok, jednak prenáša rozpustné soli z týchto materiálov do muríva, kde vytvárajú zhluky v podobe máp soľných výkvetov, Prvoradou úlohou každého ošetrojúceho zásahu na historickom stavebnom fonde /a na pamiatkach zvlášť/ je z a b e z p e č í ť s u c h é p r o s - t r e d i e. Trvalé odvodnenie a zabezpečenie suchých stavebných konštrukcií je nevyhnutnou podmienkou úspešnej údržby i obnovy pamiatkových objektov.

Jednou z ďalších vítaných vlastností stavebného zásahu na pamiatkovom objekte je reverzibilnosť /čiže vratnosť/ operácie. Znamená to, že každý teraz urobený zásah by

mal byť v budúcnosti odstaniteľný bez toho, aby sa porušila, poškodila alebo nedajbože znehodnotila dosiaľ zachovaná časť originálu pamiatky, je to požiadavka, ktorá sa bezvýhradne vyžaduje a používa v reštaurátorskej praxi, bola by optimálnou i v prípade väčších stavebných zásahov, tam sa však zatiaľ, aj keď v súčasnosti je už pomerne dost vhodných materiálov a konštrukčných prefabrikovaných prvkov vysokej estetickej i úžitkovej úrovne, s pomocou ktorých by túto požiadavku bolo možné splniť.

Ďalšou samostatnou kapitolou by mohlo byť preberanie stavebných prác a výkon stavebného dozoru na stavbách pamiatkových objektov. K tomuto len v skratke: každá osoba, ktorá vykonáva funkciu stavebného alebo odborného dozoru na stavbe pamiatkového charakteru, by mala bezpodmienečne ovládať /aspoň teoreticky / základy a druhy rôznych výskumných techník a technológií, mala by sa aspoň zhruba vedieť orientovať v dejinách architektúry a v historických stavebných konštrukciách a materiáloch - aby v prípade nepredvídaných okolností na stavbe vedela aspoň približne odhadnúť dôležitosť buď nálezu alebo okamžitosť nevyhnutného zásahu. Ďalej by tento človek mal byť v neustálom kontakte tak s projektantom akcie, ako najmä s metodikom pamiatkovej starostlivosti. Bolo by vhodné, aby od metodika vyžadoval vždy jasný pokyn, k akému výsledku sa treba dopracovať. Na druhej strane by mal bezpodmienečne vyžadovať výstižnú a dostatočne výpovednú dokumentáciu všetkých postupov na stavbe, najmä čo sa týka nálezov, postupu búracích prác, demontáže a montáže transportovaných prvkov, stavu častí konštrukcie alebo jej detailu pred zásahom, počas opravného zásahu na ňom /a to aj vo viacerých fázach/, ako aj po dokončení.

Pravidelná kontrola a dokladovanie postupu prác v stavebnom denníku sa považuje za úplne samozrejmé. Stavebný dozor by mal taktiež buď spolupracovať, alebo aspoň skontrolovať záverečnú dokumentáciu skutočného vyhotovenia stavby, ktorá sa v zmysle pamiatkového zákona archivuje tak u investora, dodávateľa, ako aj na metodickom pracovisku pamiatkovej starostlivosti. V tejto súvislosti sa javí ako optimum, aby podľa možností, ku každému novému zásahu na pamiatkovom objekte bol prizvaný predošlý stavebný dozor - buď vo funkcii dozora, alebo aspoň v polohe konzultanta /čosi ako rodinný lekár pamiatkového objektu/ - bolo by to výhodné aj pre užívateľa, aj pre dodávateľa a v neposlednom rade pre samotný pamiatkový objekt.

Veľa tu uvedených vecí sa dlhoročnému pôsobiteľovi v pamiatkovej starostlivosti javí ako samozrejmé a bežné. Žiaľ, prax posledných rokov, kedy sa nevidane rozbehla stavebná činnosť najmä na historickom stavebnom fonde /a z toho v nemalej miere aj na objektoch zapísaných v štátnom zozname ako kultúrne pamiatky/ a kedy pre výkon tejto činnosti sa nepožadujú žiadne osobitné spôsobilosti ani v prípadoch práce na najvýznamnejších pamiatkach /okrem reštaurátorských prác/, výsledky ukazujú, že často strácame pamiatkové hodnoty rýchlejšie a "účinnnejšie", ako to doposiaľ spôsobovala nedostatočná údržba, či náročné klimatické podmienky.

Príčinou toho je /okrem občasnej lajdáckosti/ predovšetkým n e z n a l o s ť. Neznalosť odborná, neznalosť kultúra, neznalosť právna. Lebo dosiaľ platný Zákon o štátnej pamiatkovej starostlivosti č. 27/87 jasne definuje práva i povinnosti vlastníkov, ako aj všetkých, ktorí prichádzajú do styku s pamiatkami. Taktiež stanovuje sankcie za nedodržiavanie tak zákona, ako aj činností z neho vyplývajúcich a je to jedno či k porušeniu zákona došlo zámerne, z neznalosti alebo z nedbalosti.

Žiaľ tieto nástroje, ktoré nám zákon dáva sa takmer vôbec nevyužívajú, a to ani v prípadoch, že k strate pamiatkových hodnôt došlo evidentne nedodržaním technologickej alebo metodologickej disciplíny t.j. z hrubej nedbalosti. Je to škoda nielen pre samotné pamiatky, ale pre nás všetkých. V neposlednom rade aj pre samotné stavebné firmy, pretože správna a precízna práca s pamiatkovým architektonickým fondom je v celom svete považovaná za najlepšiu vizitku firmy.

Je teda na čase, aby sme sa začali chváliť nielen výsledkami stavebnej činnosti našich dedov a otcov /či už vystavaním Pešti alebo našimi vlastnými pamiatkami/, ale aby náš príspevok k účinnému zachovaniu našich starších pamiatok sa v budúcnosti stal nasledovaniahodnou kapitolou tak pamiatkovej starostlivosti ako aj nášho stavebníctva celkove. Preto pre nás všetkých si prajem veľa pekných a úspešných stavebných zásahov na našich vzácnych architektonických pamiatkach.

NOVOTVARY V HISTORICKOM PROSTREDÍ

Doc. Ing. arch. Vodrážka CSc. - FA STU Bratislava

B
A
R
D
K
O
N
T
A
K
T

'9
7

Dvadsiate storočie charakteristické značnou, v predchádzajúcich vývojových etapách nepoznanou dynamikou rozvoja poznania, ktoré sa premieta do všetkých oblastí ľudskej činnosti, zanecháva výrazné stopy aj na ľudských sídlach. Prvá polovica nášho storočia smerovala v rozvoji sídiel k extenzívnemu rastu, ktorý sa sústreďoval na okraji pôvodných sídiel. Populačná explózia však nútila postupne tento proces prehodnocovať vzhľadom na výživu obyvateľstva a limitované plochy poľnohospodárskej pôdy. Tento proces intenzifikácie sa však v pôdoryse sídla prejavoval za cenu asanácií dožívajúcich chátrajúcich urbanisticko-architektonických štruktúr, a ich postupným nahradzovaním novými štruktúrami. V tomto procese, v ktorom prevládali ekonomické kritériá nad kultúrno-historickými, nemožno všade sledovať rovnaký priebeh. Možno konštatovať, že o čo dôležitejšie bolo sídlo z hľadiska administratívno-správneho, o to väčšie riziko a možné deštruktívne zásahy pôvodných častí sa v ňom jednalo, a naopak, ak bolo sídlo na okraji záujmu spoločnosti, o to skôr si uchovalo svoj pôvodný charakter a stavebnú substanciu, aj keď nedostatok záujmu spoločnosti sa prejavil zase v jej značne schátralom stave.

V súčasnosti, po zmene spoločensko-politických podmienok, nastala zmena aj v nazeraní na pôvodnú historickú časť sídiel. Dominantným znakom tejto zmeny sa stala transformácia vlastníckych pomerov, keď sa vlastníctvo štátu delí medzi množstvo vlastníkov. Popri tom uvoľnenie demokratických mechanizmov, ktoré sa v oblasti ochrany kultúrno-historických hodnôt prejavujú mimo iného prostredníctvom občianskych iniciatív, upozorňujúcich na nedostatky v procese záchrany kultúrneho dedičstva. Čoraz viac sa prejavujú tendencie výmeny skúseností so svetom, popri inom aj v oblasti metodicko-správnej. V neposlednom rade to bola tendencia nabúrať zabehnutý stereotyp v myslení, prezentujúci sa v uniforme prostredia, smerujúca k odhalovaniu jedinečnosti historického prostredia k snahe o prezentáciu a interpretáciu histórie zhmotnenej v tomto prostredí, vyúsťujúca do nachádzania pôvodnej identity historického prostredia, viac či menej narušeného.

Miera narušenia v historickom prostredí mala rôznu povahu, intenzitu a rozsah. Je rozdiel, či schátral jeden objekt, prípadne skupina objektov na viacerých parcelách, alebo bola narušená celá pôvodne kompaktná hodnotná urbanisticko-architektonická štruktúra. Práve intenzita narušenia, rozsah zničenia, poloha v rámci sídla a vzťah k legislatívnej ochrane vytvárajú z metodického hľadiska základný rámec pre stanovenie postupu záchrany a obnovy kultúrno-historických hodnôt prostredia, v ktorom sa narušený objekt nachádza a následne stanovenie kritérií obnovy, vyúsťujúcich do metodického postupu obnovy.

Z metodického hľadiska možno hovoriť o metóde obnovy s možnosťou vytvorenia kópie, ak objekt medzitým bol odstránený, teda neexistuje alebo úplnej slohovej rekonštrukcie, ak sa objekt nachádza vo veľmi zlom stavebno-technickom stave - v tých

polohách, kde je najvyšší a najprísnejší stupeň legislatívnej ochrany a zároveň sa jednalo o mimoriadne hodnotnú architektúru jedného alebo viacerých objektov, v ktorých skôr ako bola ich stavebná substancia rozrušená bol vykonaný dôkladný stavebno-historický výskum, ako aj zameranie objektov a ich detailov. Z hľadiska dnešného pohľadu však už len zriedkavo možno do dôsledkov aplikovať túto metódu obnovy. Napriek tomu má plnohodnotné miesto v procese pamiatkovej obnovy, hoci čoraz viac sa ozývajú voči nej výhrady, že touto metódou sa zbavuje tvorca - architekt zodpovednosti za tvorivý proces v historickom prostredí. Opak je však pravdou, aj keď túto metódu možno aplikovať skôr unikátnu solitérnu historickú architektúru mimoriadnych hodnôt, alebo v prelúke, kde susedí s inými hodnotnými architektonickými objektami a riešenie inou metódou by značne narušilo pôvodný charakter a identitu prostredia.

Preto podstatne použíwanejšou metódou pri riešení znovuzískania pôvodného charakteru a identity prostredia je metóda náznakovkej rekonštrukcie, kde sa maximálne snažíme priblížiť pôvodnému stavu historickej štruktúry a prostredia, legislatívna ochrana nie je natoľko prísna ako v predchádzajúcom prípade, a zároveň nemáme dostatok poznatkov na to, aby sme takú obnovu mohli previesť do dôsledkov. Často predmet obnovy sa nachádza v prostredí značne heterogénnom z hľadiska vstupu viacerých slohových období, kde nie je ani žiaduce ani vhodné tieto vývojové etapy eliminovať.

Preto často dochádza k sklbeniu jednotlivých vývojových etáp, jednotlivých fáz zodpovedajúcich názorom na riešenie problémov v tomto prostredí. V takomto prípade ani nie je také podstatné sa dopracovať k pôvodnej architektúre objektov, ide predovšetkým o zachovanie pôvodnej hmotovo-priestorovej skladby, historickej parcelácie, či stavebnej čiary, výšky kordónovej a korunnej rímsy, tektoniky objektov, plasticity objektov, vstupov do jednotlivých objektov, tvaru otvorov či striech. V prípade, že sa zachovali len podzemné časti objektov, je potrebné aspoň tieto zachovať, pretože sa obyčajne jedná o najstaršiu časť objektov a sklbiť ich s novonavrhovanou architektúrou. Ak sa nezachovali suterény, doporučuje sa podzemná časť objektov využívať vzhľadom na stiesnené podmienky historických častí sídiel pre zabezpečenie buď garážovacích alebo technických a skladových priestorov. V konečnom dôsledku nie je cieľom vytvoriť výrazovo identickú architektúru s pôvodnou historickou, avšak hmotovo-priestorový výsledný dojem do značnej miery evokuje pôvodnú situáciu. Vzhľadom na mieru ochrany prostredia, v ktorom tvoríme a nedostatočné zameranie a výskumy, možno v prostredí s legislatívne prísnejšou ochranou, využiť pri tvorbe metódu analogickú, prípadne hypotetickú, pričom sa opierame o podobné príklady riešení v historickom prostredí. Ak však stupeň legislatívnej ochrany nám to umožňuje, vstupuje do tvorby v historickom prostredí metóda novotvaru.

Sila novotvaru spočíva v jeho tendencii sa vyjadrovať súčasnými architektonicko-výtvarnými prostriedkami. Novotvar rozhodne predstavuje taký tvorivý prístup, ktorý

treba vždy zvažovať v súlade s legislatívnou ochranou prostredia. Podľa toho v akom chránenom prostredí ho používame, hovoríme o novotvare kontextuálnom alebo kontrastnom. Každopádne nikdy by nemal mať tendenciu sa tváriť historizujúco, mal by sa prezentovať súčasnými výrazovými architektonickými prostriedkami, súčasným tvaroslovím aj materiálmi. Mal by byť na prvý pohľad jasne čitateľný. Problémom však zostáva polemika medzi vstupom novotvaru do prostredia, majúceho svoju históriu, nesúceho pečať obyčajne viacerých vývojových etáp prostredníctvom svojich tvorcov, ktorí sa vždy snažili vyjadriť túžby, ideály, materiálnu podstatu, dominantnosť, či naopak skromnosť postavenia majiteľa. V konečnom dôsledku však takto vyformované historické prostredie sa dá charakterizovať pojmami súlad, harmónia alebo kontext. Preto aj novotvar v takomto prostredí by sa mal dostať do zhody, do vzájomného dialógu s okolitými objektami, podieľať sa na harmonickom spoluvytváraní prostredia. Na strane druhej sú historicky vyformované prostredia, ktoré postrádajú spomínané predchádzajúce synonymá. Je pre ne charakteristická akási dynamika, ktorá sa prezentuje cez dramatické hmotovo-priestorové vzťahy, objekty nie sú vo vzájomnom dialógu, skôr v hašterení a na rozdiel od kontextu je pre takéto prostredie príznačný kontrast. Potom aj novotvar môže byť aplikovaný prostredníctvom svojho tvorca podstatne voľnejšie, bez limitov a determinantov, ktoré boli charakteristické pre predchádzajúcu situáciu.

Podstatne zložitejšia situácia nastáva, ak vstupujeme do prostredia, ktoré bolo do značnej miery narušené a nie je možné vzhľadom na nové skutočnosti sčasti alebo úplne nastoliť pôvodné hmotovo priestorové vzťahy. Napriek tomu však chceme dosiahnuť výpovednú schopnosť pôvodného prostredia. V tomto prípade je potrebné podstatne hlbšie zanalyzovať situáciu a novotvarom sa nesnažiť len prezentovať pôvodnú situáciu, ale ju aj interpretovať. Je to nesmierne zložitá úloha, ktorá keď je zvládnutá, dáva novotvaru a architektonickému objektu punc majstrovského diela. Dôležité je však si uvedomiť, že nie vždy a za každú cenu je potrebné, aby novotvar hýril nápadmi, takpovediac aby napr. v strohom a vážnom klasicistickom priestore pôsobil barokovo. Niekedy práve novou architektúrou je potrebné vytvoriť rámec pre významnú historickú architektúru a je potrebné uprednostniť požiadavku striedmosti pred maximálnym využitím možností konštrukcie, materiálov a farebnosti. To je práve jeden z momentov, ktorý sa stáva miestom polemiky tvorivých architektov s pamiatkármi - metodikmi, ak by sme chceli pomenovať, je potrebné aj pri použití novotvaru v historickom prostredí mať cit pre mieru.

Hoci metodicky sa nám pri súčasnom stupni poznania zdá byť všetko jasné a jednoznačné, opak je pravdou. Málokedy sa dá jedno - jednoznačne povedať, že ten alebo onen počin obnovy v historickom prostredí bol jediný správny. Preto je nesmierne dôležité v tomto procese vytvoriť dialóg smerujúci do úzkej spolupráce metodika pamiatkára s tvorivým architektom. Cieľom dialógu je vytvorenie silného konceptu,

ktorý bude nielen ideou, ale prijímú ho vo vzájomnom konsenze za vlastný aj investori, a ktorý sa podarí ustriehnuť v etape realizácie až po hotové dielo.

Dielo, vytvorené metódou úplnej slohovej rekonštrukcie, náznakovej rekonštrukcie, či novotvaru, ktoré bude mať silnú a presvedčivú interpretačnú silu, ktoré bude postrádať prvky rozpačitosti, čím si nemyslím, že by nemuselo byť v dobrom slova zmysle polemické, lebo len polemika vedie k dialógu a núti nás byť stále aktívnymi v tomto nesmierne zložitom procese hľadania pravdivej výpovede v oblasti obnovy a tvorby v pamiatkovom prostredí.

B
A
R
D
K
O
R
T
A
K
T

'9
7

KRAJINA - PARK - ČINITEĽ VÝRAZU HISTORICKÉHO PROSTREDIA

Ing. arch. Pavel Lichard - FA STU Bratislava

Kultúrna krajina Slovenska bola od nepamäti formovaná prírodnými zákonitosťami jednotlivých etáp histórie Zeme, na strane druhej ju formovali aktivity človeka v priebehu takmer dvojmilión ročnej histórie jestvovania ľudského rodu. Toky generácií v často len stochasticky načrtnutých scenároch historického vývoja v dávnoveku, v starej i mladšej histórii - až po obdobie súčasnosti, zanechali v obraze Slovenska svoju nezmazateľnú pečať, so svojimi záporami i kladmi.

Slovenská krajina tak ako i ostatné európske teritórium, napriek týmto javom, vo svojej nostalgickej kráse môže byť pozornému divákovi otvorenou knihou poznania minulosti, prítomnosti i zdrojom poznania pre stanovenie cieľov budúcnosti.

Komu leží na srdci osud Slovenska, hľadá v jeho dejinách, no i v histórii okolitých krajín - nasledovaniachodné paralely, ktoré by znamenali pre tú, či onú krajinu cestu ku želanému rozvoju, k prosperite i k umocneniu kritérií krásna.

Také údobia možno v našej staršej i mladšej histórii nájsť. Významnou v histórii je pre nás obrovská európska dimenzia rozmachu Veľkej Moravy, neskôr, v novších dimenziách napríklad renesancia, ktorá - obdobne ako kedysi antika, priniesla do Európy nebyvalý pokrok na poli humanistických ideí, vedomostných poznatkov, ekonomických snažení i estetických ideálov.

Tento príspevok si kladie za cieľ obzrieť sa podrobnejšie na jedno z význačných období talianskej renesancie, na proces krajinnej a parkovej architektonickej tvorby v hornatej talianskej krajine Toskánska, v období pôsobenia rodu Mediciovcov.

Už v 16.storočí známy florentínsky historik Benedetto Varchi vyjadril údiv, že počet víl, nachádzajúci sa na kopčekoch okolo niektorých toskánskych miest neustále stúpa, takže sú nimi priam posiate. Išlo o značný počet nádherných a často neznámych stavieb, zdobiacich toskánske návršia.

V snahe prihliadnuť ku mnohorakosti tejto krajiny: zemepisnej, spoločenskej, politickej a hospodárskej a v neposlednej miere aj umeleckej, pohľad tu zameriame predovšetkým na tri príťažlivé body: Florenciu, Luccu a Sienu.

Základom výberu boli odporúčania dobrých priateľov, príslušná literatúra, spontánna bezprostrednosť až náhodnosť cestovnej trasy. Mnohé vily sú dodnes celoročne obývané, predovšetkým tie, ktoré sú v bezprostrednej blízkosti veľkých miest. Ich vlastníci, ktorí sú čiastočne zo starej toskánskej šľachty a čiastočne z majetného mešťanstva i vrstvy majetných cudzincov, z hľadiska pohodlia a moderného komfortu vily čiastočne prestavali, zachovali však ich čaro minulosti.

K uvedenému možno uviesť priliehavý citát Bernarda Berensona, s ktorým sa pri charakteristikách uvedených víl a záhrad zhodujú i niekdajšie vlastníčky vily "Il Tatti": Pýtam sa, či najväčší dar umenie nie je v tom, že nás učí precitovať a chápať umeleckú cenu diel prírody".

Aby sme pochopili, prečo v renesancii po celom Taliansku, vyrastali toľké nové vily aj s náročnými záhradami, musíme ich vidieť vo vzťahu k ich spoločenskému, politickému a hospodárskemu zázemiu.

Od začiatku 12. storočia začala Florencia rozširovať svoje politické panstvo na iné mestá Toskánska (Arezzo, Fiesole, Ristoria, Pisa a Parto). Okruh pôsobnosti jej panstva bol vklinený medzi mestá a rovinu. Obe hlavné hospodárske odvetvia spracovania vlny a hodvábu spôsobili, že všade vznikali malé produkčné centrá, čo opäť viedlo ku vzniku nových sídelných jadier na vidieku. K rozkúskovaným sídlam z čias feudalizmu, ktoré boli v rukách šľachty, pribudli teraz malé majetky občanov z vidieka. Odteraz sa nachádzajú v susedstve hradov ("case da signore" /panské domy/ aj prislúchajúce "case da lavoratore" /robotnícke obydlia/ a "case coloniche" /sedliacke dvorce/).

V 13. a 14. storočí zažilo Toskánsko výnimočný hospodársky vzostup, za ktorý možno vďačiť novej vrstve, ktorú by sme dnes označili ako "podnikatelia" alebo "vodcovia - hospodári". Títo ľudia vyšli čiastočne zo šľachty, čiastočne zo zbohatnutého meštianstva a zapodievali sa rovnakými činnosťami a viedli rovnaký spôsob života. Ako bankári robili peňažné obchody (za pomoci kreditných listov, pôžičiek a prevodov). Ich menou boli "floreny" - a po stáročia bol "Fl" skratkou pre Florin, bežné označenie guldeny (zlatky). bankári boli súčasne aj veľkoobchodníkmi, kupovali a predávali textilné výrobky - ako vlnené, bavlnené a ľanové tkanivo, hodvábné látky a pod. Tiež potraviny a obilie, olej a koreniny, suroviny ako olovo, železo atď. Produkovali sa pritom aj luxusné výrobky - kožušiny, šperky, zlato a výrobky zo striebra, koberce a maľby.

Vzorovým príkladom takých aktivít je známy rod Mediciovcov. Ich podnik, založený 1397 Giovannim di Bicci, prešiel na syna Cosima staršieho, ktorý ho budoval až do svojej smrti 1464 a urobil ho prvou "Holdingovou spoločnosťou". Popri banke, továrni na hodváb a dvoch manufaktúrach na spracovanie vlny vo Florencii, založil Cosimo Medici v celej Európe početné závody a pobočky (Pisa, Rím, Benátky, Miláno, Avignon, Bruggy, Londýn a Ženeva) ktoré obchodovali s ďalekými krajinami Levantou a Osmanskou ríšou. Je obchodným partnerom kráľov a kniežat Európy, ktorým požičiava pozoruhodné sumy a stal sa i oficiálnym bankárom pápežskej stolice.

Väčšina toskánskych obchodníkov vkladá svoje peniaze do nemovitostí a získava pôdu a domové vlastníctva tak v meste ako i v okolí. Príležitostne prechádzajú hypotékami zaťažené majetky do vlastníctva ich veriteľov, ktoré nemôžu svoje dlhy zaplatiť. Ak takýto majetok slúžil na to, aby sa majiteľ ukázal pred svojim bankárom úveruhodný, bolo to pre bankára zaujímavejšie ako istota.

Vidiecke sídlo je centrom rozľahlých pôdohospodárskych plôch. Od zrušenia nevoľníctva sa už v 13. storočí vyvinul v Toskánsku systém "polprenájmu". Len menšej časti polprenájomcov sa podarilo stať sa a zostať majiteľmi, mnohí iní pestujú produkty na poliach patriacich ku poľnohospodárskemu statku: (základné potraviny, starajú sa o stáda dobytky, stavy rýb a o produkciu ovocia a zeleniny, olivového oleja a vína). Toto následne distribuujú do všetkých kútov Talianska a Európy.

Pre poľnohospodársky život vo vtedajších časoch bola poľnohospodárska usadlosť nenahraditeľným zdrojom príjmu. Podnik bol vedený z diaľky, mal dôverníka a majiteľ

chodil sem len v lete na krátky čas dozrieť na úrodu a prekontrolovať vyúčtovanie. Na vidieku žil vo vlastnej vile, ktorá bola po väčšinu roka osirelá, kým majiteľ užíval svoje postavenie v meste.

Už koncom 14.storočia vládne v Toskánsku finančný a priemyselný kapitalizmus. Poľnohospodári sú teraz obchodníkmi, podnikateľmi, bankármi, zmenárnikmi, podnikateľmi poisťovní a priemyselníkmi. Rastúci počet usadlostí nútil ich úlohy delegovať a vzdať sa svojich ciest do sídiel svojich firiem; preto vykonávajú svoje úlohy z hlavného sídla spoločnosti, stávajú sa usadlými ľuďmi kancelárií. Aj ich spôsob života sa mení: chcú ukázať svoju moc a stávajú sa mecénmi. Poverujú stavbou svojich vil veľkých architektov súčasnosti (Michelozzo Michelozzi, Leon Battista Alberti a Guiliano de Sangallo) napomáhajú rozvoju umenia a vedy, zušľachťujú svoje vzdelanie, svoje vystupovanie, pričom venujú čas na štúdiá najrôznejších odborov činnosti.

Vzniká nová vrstva "učených ľudí", ktorí podporujú rozvoj ranného humanizmu v Taliansku. Venujú sa novým duchovným prúdom a riadia svoje snaženia z vil na vidieku. Po vzore starorímskych spisovateľov - Plínia, Senecu, Vergília a iných, ospevujú vyšší ideál vidieckeho života, uprostred voľnej prírody, plný rozjímania.

Vila sa stáva zobrazením strateného vidieckeho raja. Lorenzo Medici ospevuje vo svojich básňach - (Mencia de Barberino) - šťastie jednoduchého sedliaka a zakladá tak módu "pastorály". Zo svojej vily v Careggi urobí sídlo novoplatónskej akadémie pod vedením svojho priateľa filozofa Marsilia Ficino. Vily, ich výstavba a funkcia sa stanú témou mnohých pojednaní, tak napr. od L. B. Albertiho, A. F. Doniho, G. Falconeho, A. Galla a F. Petrarca.

Na vrškoch Toskánska vzniká teraz veľa nových vidieckych sídiel a v roku 1472 narátame už viac ako 3600 takýchto.

Na začiatku 16. storočia pôsobia potom rozličné činitele, ktoré situáciu obchodníkov základne zmenia. Po prvé: Vojny, ktoré pustošia Taliansko majú rýchly ničiaci vplyv na hospodárstvo krajiny. Ani Toskánsko nie je ušetrené. Po druhé: toskánski veľkoobchodníci sa uskromnia s úlohou bankárov v nebezpečnom súťažení na medzinárodnej úrovni, ohrození obchodom Španielov a Portugalcov a najmä Amerikou a tiež novým textilným priemyslom v Benátkach, Miláne, Lyone a Anglicku. K tomu sa pridalo že Siena a Florencia prežívali nekludné časy za vládnej krízy v Siene po smrti od r. 1487 vládnuceho Pandolfa Petrucciho v roku 1512, a po vyhnaní Mediciovcov z Florencie roku 1494, s následnou zmenou zriadenia na Republiku a krátka vláda Alessandra Medici.

Kľud a mier sa opäť vrátil za Cosima I., ktorý bol zvolený za vládcu Florencie a založil veľkoveľkovoľvodstvo Toskánsko, v ktorom 1557 vzniká republika Siena. Nový vládca organizuje florentínsky nový správny a justičný systém, odvtedy platný pre celé veľkoveľkovoľvodstvo a zhromažďuje okolo seba novú vrstvu úradníkov, pochádzajúcu tak z malého a stredného občianstva, i z rodov starej šľachty. Bohatých obchodníkov chce odškodniť tým, že ich urobí šľachticmi a sľúbi im pozemky na vidieku. Tento pohyb

refeudalizácie vedie k tomu, že všade vznikajú nové vidiecke sídla, ktoré sú maximálne pol roka obývané, najmä na jar a v jeseni.

Okolo r.1520 možno takýchto narátať len v okolí Florencie už 32 000. Pozývajú tam početných umelcov, aby skrášlili a zreštaurovali vily čím posilnia novú vrstvu obyvateľstva. Nežijú tu ďalej len "idylickým vidieckym životom", nehľadajú už len ticho a samotu, ale aj okázalý dostatok vo veľkej spoločnosti. Vila sa stáva symbolom spoločenského postavenia. Tento vývoj zosilnie počas celého 16. a 17.storočia. Ferdinand I. zaisť ako pravý patriarcha obchodu Mediciovcom monopol obilného trhu, čomu slúžia najrôznejšie sídla Mediciovcov (Careggi a Poggio a Caiano). Obchodníci vyzdvihnutí do šľachtického stavu investujú prednostne v cudzine, v tichých spoločnostiach a v Toskánsku v poľnohospodárskych sídlach do nemovitostí. Vlastnia väčšinou lénne statky, ktoré sú spútané prednostnými právami vo vzťahu ku trestnému a civilnému právu, majú práva poľovníctva a rybolovu, sú oslobodení od daní. Tvoria zúženú vrchnú vrstvu, v ktorej rukách sa nachádza veľká časť poľnohospodárskej pôdy. Vedú spoločenský život dvornej šľachty, poriadajú bankety a slávnosti vo svojich vidieckych sídlach, ktoré vybudovali na skutočné paláce. Slávnosti na vidieku sú oveľa nákladnejšie ako v meste a pobyť na vidieku sa predlžuje skoro na celý rok.

Po napoleonskej medzihre a novonastolení rodu Lotrinských za veľkovojevodov Toskánska roku 1815 prúdia do Talianska anglickí, holandskí a nemeckí návštevníci, predovšetkým umelci a spisovatelia, príťahovaní ruinami antiky a nový duch romantiky robí zas Taliansko kolískou západnej kultúry. Zaľúbiviac sa do Toskánska, rozhodnú sa tu ostať a kupujú mnohé zo starých vil, nechávajúc im ich renesančný charakter. Vila sa stáva ich hlavným bydliskom a Taliani, unavení rušným životom v meste si počínajú obdobne.

Pod vplyvom humanizmu a pastorálnej vlny sa vyvinula teória o ideálnej polohe vily. Opierala sa o príklad známej "Laurentinum" nazvanej vily spisovateľa a politika Plínia, ktorý v Tusculu opisuje v liste svojmu priateľovi Domitiusovi Apollinarisovi. Opísal však pritom menej architektonických detailov, viac náladových obrázkov (- miestnosti majú zodpovedať duševným stavom prípadne tak pôsobiť, aby jedinec v nich našiel zhodu sám so sebou). Túto myšlienku zachyčuje L. B. Alberti v piatej knihe svojej "Re aedificatoria". Podľa jeho mienky jedným z najdôležitejších predpokladov je harmonický súlad s prírodou. Preto má byť vila vo vzťahu s poľnohospodárskou potrebou umiestnená v úrodnom kraji s možnosťou chovu dobytku a lesného hospodárstva. Mal by byť k dispozícii vodný tok, do mesta by nemalo byť ďaleko (- predaj poľnohospodárskych produktov). Panský dom má ležať uprostred sídla v jadre ostatných budov). Také sídlo by sa malo samo opatriť, preto popri obytných budovách poľnohospodárskych robotníkov alebo nájomcov patrili k nemu aj maštal pre dobytok, kone a priestory pre chov oviec, lisy na víno a olej, vínna pivnica, skleník, mlyn, stodola a budovy pre hydinu a zásoby. Stavba vily by mala zodpovedať určitým požiadavkám hygieny a zdravia a poskytovať

čerstvý vzduch. Les i voda by mali umožňovať majiteľovi možnosť poľovačky a rybolovu nielen ako obživy, ale i športu a zotavenia.

Ďalej sa žiada vhodná klíma, slnečná, nie príliš vetru vystavená poloha pokiaľ možno na vrchole vršku. Taká poloha poskytuje celý rad výhod: možno sa kochať výhľadom, vyvýšení symbolicky nad obyčajný ľud. Podľa Albertiho "mala by sa vila veľkých vypínať na najvznešenejšom a najdôstojnejšom mieste majetku a nie na najúrodnejšom". Žiada sa i širšie okolie okolo vily, a tak sa rozkladá celý majetok napr. - okolo vil z Trebbia, Cafaggiolo alebo Careggi až po desiatke hektároch. Rozprestiera sa pozdĺž osy, idúcej od hlavného vchodu ku vile a odtiaľ cez záhradu, ktorá je ďalej pretínaná priečnymi paralelnými a krížovými osami. Celé územie je nasmerované na obytné sídla pána a všetko smeruje ku oknám: záhrady, kaplnka, zeleninové i ovocné plantáže, ubytovne nájomcov a správcov, vedľajšie budovy, dvory, les i polia.

Krajinná architektúra a dekorácia

Vidiecka vila pripomína sprvu veľký statkársky dvor, spájaný panským domom správcov a nájomcov a vedľajšie budovy do uzavretého celku okolo jedného dvora. Príklon k uzavretému pôdorysu možno vysvetliť dvomi príčinami: bezpečnostnými dôvodmi a možnosťou meštana dozerať vlastnými očami na prácu nájomcov.

Bezpečnostné dôvody vedú majiteľa k dodatočným ochranným opatreniam, takže sú dvory statku opevnené strážnou vežou, vznikajú vlastne malé hrady. Panský dom nadväzuje na priestorové usporiadanie rímskych vil, miestnosti ktoré sú zoradené okolo vnútorného dvora (átria), ozdobeného stĺporadím (peristylom) na prízemí a loggiou na poschodí. Malá záhradka, ktorá slúži pánovi domu k zotaveniu dopĺňa tento uzavretý priestor svojou intímnosťou vyžarujúcou atmosférou. Skôr zriedka je trámový strop zdobený ornamentálnymi maľbami. Uprednostňuje sa domácky spôsob života, ešte nie je dôležité ukazovať zriedkavým návštevníkom svoje bohatstvo.

Toskánska vila v 14. a 15. storočí je už väčšia a nádhernejšia, zachováva si predsa predovšetkým, pod vplyvom Michelozza Michelozziho prostotu a zdržanlivosť. Tento významný architekt, ktorý bol zodpovedný už za palác Mediciovcov vo Florencii, bol poverený Cosimom Starým, aby staré hrady Il Trebbia, Cafaggiola, Careggi a Fiesole premenil na obytné vily. Pre Mediciovcov bola určujúca pri tom nielen bezprostredná požiadavka ochrany, ale aj snaha poistiť sa pred ešte stále hroziacim panstvom Florentánov. Tak Michelozziho vily zodpovedajú oveľa viac funkčným predpokladom a snahe udržať si moc, ako snahe o krásu a originalitu.

V r. 1485 zhrnul Leon Battista Alberti v diele "De re aedificatoria", ktoré venoval Lorenzovi Nádhernému - hlavné pravidlá pre harmóniu proporcií a vyváženosť, ktoré boli hlásané už rímskymi architektmi. Lorenzov oblúbený architekt Giuliano de Sangallo sa držal týchto pravidiel u vily od Poggia a Caiana, v ktorej sú zakotvené humanistické sny človeka 15. storočia. S cieľom harmonického začlenenia vily do okolia odporučal

Alberti planírovanie krajiny. U vily z Poggia a Caiana dosiahol Sangallo postupný prechod z vily do záhrady, pričom vily obklopil arkádovou terasou. Fasády toskánskych vil vykazujú teraz radenie väčšieho počtu symetrických otvorov, zdôraznených "pietrou serenou", šedým florentským vápencom. Poschodia sú zdôraznené vencovitou rímsou, vchod je zdôraznený oblúkovou architektúrou s kvádrmi bosáže. Sály sú zdobené od podlahy až po povalu freskami s bukolickými, mytologickými alebo historickými témami, ktoré vytvorili Pontormo, Bronzino, Andrea del Sarto a Alessandro Allori. Výprava je bohatšia pridružením i orientálnych kobercov. Podlaha pozostáva z majolikových kachličiek alebo glazovaných tehál.

Táto architektonická schéma prevzatá a ďalej rozvitá v 16. storočí prostredníctvom Bernarda Buontalentiho, geniálneho objaviteľa divadelných inscenácií, hydraulických hier a automatov a architekta a vojnového inžiniera Francesca I. a Ferdinanda I. de Medici, (vynálezcu bobolických záhrad v mediciovskej vile vo Florencii). Pre Mediciovcov navrhol vily La Magia, Pratolino, La Petraia, Artimino, Ambrogiana a Lappoggi. Vila v Pratoline je pritom pravou kópiou vily z Poggia a Caiana. Na prianie novej šľachty otvorí sa vila pre slávnosti a prijímanie hostí. Pôdorys vily sa spája do formy L, U, H a lebo T, tvorí tak rôzne krídla, ktoré sa otvárajú do záhrady. Pred prvé poschodie osadia krytú loggiu, z ktorej možno obdivovať záhradu. Vonkajšie schodište má svojim dynamicky pôsobiacimi nástupnými ramenami či rampami zapôsobiť na návštevníka. Ako znak moci udrží si vila aj niektoré zo svojich obranných elementov, ktoré Buontalenti prepracoval podľa vkusu doby. Bašty sa zmenia na príjemné terasy a obranné veže na výhliadkové veže. Pretože majiteľ tu teraz trávi viac času ako predtým, snažia sa o zvýšenie komfortu a obývateľnosti aj pre pohodu prechodných hostí. Tým treba práve ukázať (a to je teraz dôležité) aký opulentný je majiteľ. Tým získava vila novú črtu rafinovanosti a vyumelkovanosti až manierizmu a jej fasády sú posiate početnými ozdobami v štýle "in pietra serena" oplývajúcom konzolami s bustami, podstavcami s kamenným dekórom lomenice štýlu.

Záhrady a Boskett

Od 13. storočia je "casa de signore" zaopatrená malou uzavretou záhradou, ktorá slúžila pánovi na zotavenie po denných obchodoch. Táto stredoveká záhrada je i prakticky využívaná, sadia tam ovocné stromy (čerešne, broskyne, marhule, hrušky, slivky, mišpule, granátové jablká, figy, mandle, pomaranče citróny) a pestujú zeleninu. S príchodom humanizmu vidia teoretici a poeti záhradu už ako obraz rajskej záhrady (záhradu Edenu pri stvorení sveta) v ktorej žili prví ľudia. Cení sa pre svoj u krásu, bez toho, že by sa vzdali jej užitočnosti. V roku 1350 cení Boccaccio vo svojom Dekamerone záhrady "giardino segreto" (teda - tajné alebo zvláštne), alebo jednoducho privátna záhrada. Ide o návrat ku antickým predobrazom (pre starorímsku vilu je táto nevyhnutnou súčiastkou.) Typická pre túto záhradu založenú na zotavenie a veselenie vedľa ovocnej a zeleninovej

záhrady je jej výrazná prostota: (kúsok trávniku s niekoľkými cestičkami a kvetinovými úzkymi záhonmi, na okraji akcentovanými veľkými kvetníkmi, v ktorých stoja pomarančové a citrónové stromy, malý kameň ktorý je ozdobený postavičkami, alebo mramorová studňa či bylinková záhradka s liečivými bylinami a koreninami (ako rozmarín, myrta, vavrín); príležitostne pribudne aj vínna alebo ružová besiedka a vodná nádrž s rybičkami.

V 15. storočí sa opäť objavuje "ars topiaria", teda umenia obstrihovať kríky tak, aby z nich boli plastiky. Cyprusy, vždyzelené druhy krušpánu, buxusu, bývajú zaradené na parteroch záhrad, kde sa nachádza i zopár kvetov a ovocných stromov, ktoré sa grupujú do záhonov okolo studne.

Roku 1499 opisuje Francesco Colona, podnietený Plíniovým opisom jeho záhrady v Tusculu, v Sen Polyphila alebo Hypnorotomachia Poliphili, v knihe plnej tajomstiev ezoterický rajský ostrov Kytheru, kde Poliphilus a jeho ctitelia vo sne sú prinesení pred Venušu. S touto predstavou plnou fantázie oplýva ideálny obraz záhrady Edena. Text je sprevádzaný mnohými detailnými drevorezbami, ktoré silne vplývajú na záhradu 16. storočia. Panstvo vychutnáva "vyumelkovanú prírodu". Záhrada sa musí teraz umelecky ako stavby vily, podrobiť geometrickým princípom. Jednoduché formy sú najčastejšie (kvadrát, pravouholník, kruh a polkruh). Záhradu rozdeľujú na rôzne oblasti od seba nezávislé, užitočne založené a vzhľadom na hlavnú os symetricky usporiadané. Táto je opäť zo svojho hľadiska podelená rovnými zvislými priečnymi alejami. Tieto línie delia záhradu ako motívy z "pietry sereny" i fasádu vily. Zvyšná pôda je ukladaná do terás, ktoré sú ohraničené vysokými opornými múrmi. Toto odstupňovanie dovoľuje založiť monumentálne schodišťa, najmä také so symetrickým dvojitém ramenom (ako v oboch vilách v blízkosti Laccasa Torrigiani a Garzoni). Tento druh záhrad sa označuje ako "visutá záhrada", otvára sa na pred ňou ležiacu krajinu, ktorá jej tvorí akési pozadie. Možno mať teda pôžitok z nádherného pohľadu na záhradu a kopcovitý kraj z loggie, ktorá sa otvára vo vonkajšom priečelí vily. Za záhradou sa potom rozprestiera prirodzene pôsobiaci lesík a bosket, ktorý poskytuje tieň a tvorí kontrast ku pravidelnej záhradke.

Tento lesík ako verná podoba "posvätného hájika" antiky, ktorý symbolizoval bydlisko bohov a ktorý pôsobil, že je v kúzelnom oblačnom opare ným a satyrov. Tvorený bol libanonskými cédrmi, píniami, jedľami, dubmi a platanmi, ktorých hustým porastom viedli niektoré cesty podľa zámeru a nálady ich tvorcu.

Od začiatku 19. storočia sú to Angličania, ktorí menia toskánsku záhradu. Ďaleko vzdialení od humanistických ideálov renesancie a ešte len teraz usadení v Toskánsku, prenášajú sem - čím rýchlejšie - predstavy o budovaní záhrady vo Veľkej Británii. Nahrádzajú taliansku záhradu s jej intímnym šarmom, nakrátko strihaným veľkým trávnikom, fantáziou krivenými alejami a všade rozosiatymi skupinami stromov. Ku týmto novotám pristupujú, ako napr. vo vile Celle, umelé jazerá v strede s kamenistým

alebo zalesneným malým ostrovom, ozdobené mostami nad vodnými prúdmi, novogotickými kaplnkami a neoklasickými kolonádami a urnami. Vzniká romantická krajina, bez ohľadu na symetriu alebo perspektívu a v úplnom protiklade ku princípom talianskej záhrady. Napodiv, aj mnohí Taliani sa nakazia touto módou anglického parku a menia spontánne aj svoju záhradu v tomto štýle.

Prínosom Angličanov sú aj nové rastliny ako kamélie, azalky, rododendrony, glycínie a popínové ruže (dve posledné sa používajú predovšetkým na besiedky a pergoly).

Začiatkom nášho - dvadsiateho - storočia sú to však opäť Angličania, ktorí sa usilujú ako prví o návrat k architektonickej záhrade. Krajinárski záhradníci ako Cecil Pinsent a Geoffrey Scott (s vilou I Tatti) a majitelia ako Artur Acton (vo svojej vile La Pietra) zakladajú opäť v Toskánsku talianske záhrady. Po nich nasledujú potom skoro aj Taliani ako Martino a Pietro Porcinai, ktorí nanovo realizovali záhrady víl Gamberaia, Il Roseto a L'Apparita.

V protiklade ku benátskym a rímskym záhradám zostávajú veľkosti toskánskych záhrad skôr skromné a prispôsobujú sa krajine - terénu. Často sú to vedomé perspektívne klamy, ktoré vyvolávajú dojem dialok. Typická je okrem toho pre toskánsku záhradu prevahu rastlín a vody nad minerálnymi elementmi. Vykresluje ju harmónia medzi "umelou záhradou", "prirodzenou prírodou" narasteneho lesa. Pritom i veľké záhrady si udržia (ako napr. tá v Pratolino) určitý intímny charakter. Obklopené múrmi zostávajú uzavreté a označujú hranicu medzi obvodom vily a okolo ležiacej krajiny.

Vymedzený priestor príspevku neumožňuje prezentáciu konkrétnych Mediciovských víl v okolí Florencie akými je Villa Il Trebbio; Vila Caffagiolo z polovice 15. storočia. Ďalej vila Careggi, vily v sídlach Poggio, Caiano i Castello.

Povestné sú vily Toskánska od La Petraia v Poggio Imperiale.

Vrchol lesku Mediciovcov za Francesca I. prezentuje vila v Pratolino a vila Artimina, ktoré sídla po smrti Gian Gastoneho - bez dedičov prešli na veľkovoľvodstvo Toskana, do vlastníctva rodu Lothringen, teda Francovi Štefanovi Lothrinskému, neskôr manželovi Márie Theresie a jeho potomkom Petrovi Leopoldovi a Ferdinandovi III; a od r.1665 talianskemu kráľovi Viktorovi Emanuelovi II. Medicejské vily doznávajú prestavby - i zmeny vlastníkov. Dnes sú zväčša v štátnej držbe, ktorý sa stará o údržbu a sprístupnenie verejnosti.

Literatúra: Kodoň, M., Gál, P.: Parkové a sadové úpravy, FA STU, 1989 Gál, P., Kodoň, M.: Tvorba krajiny, FA STU, 1981 Bajard, S.: Finest S. A /Editions P. Terrail, Paris, 1992 Hroch, M.: Historické události - Evropa (Malá encyklopédia - Praha 1997) Lichard, P.: Súbory krajinnej a parkovej architektúry v historickom kontexte (FA - rozprac.učeb.text pre II. stupeň štúdia - FA STU 1996- 7)

**REGULÁCIA VÝSTAVBY MESTA BARDEJOV DO ROKU 1991
A PO ROKU 1991**

Ing. Jozef Mačejovský - Msú Bardejov

**B
A
R
D
E
J
O
V
S
K
O
U
M
S
T
O
V
N
E
M
A
S
T
N
E
M
S
T
A
B
A
R
D
E
J
O
V
D
O
R
O
K
U
1
9
9
1
A
P
O
R
O
K
U
1
9
9
1**

Človek je odjakživa tvorom spoločenským, myslím tým tvorom žijúcim v menšej alebo väčšej skupine. Príčiny tejto vlastnosti majú určite praktický aj emocionálny dôvod. K súžitiu potreboval v rôznych dobách rôzne podmienky, avšak stále si upravoval vzájomným dohadovaním normy spolunažívania. Súčasťou týchto pravidiel bola určite aj forma výstavby a stavebného rozvoja sídiel. Vývojom od osád prerastajúcich do obcí až po mestá vznikali sídla so stále väčším zoskupením občanov a potrebou určitej regulácie výstavby. Snahou môjho vystúpenia nie je odborná analýza jednotlivých urbanistických dokumentov. Chcem tieto dokumenty predstaviť rovnako s vedomosťami získanými od pracovníkov, ktorí s nimi pracovali a presadzovali ich do praxe.

Najstarším dokumentom, nachádzajúcim sa na Mestskom úrade je "Základný upravovací plán mesta Bardejov". Jeho spracovanie je dátumované augustom 1943 a autorizované Dipl. Ing. Alexandrom Kostyálom. Schválený bol Župným úradom v Prešove dňa 1. apríla 1944. Táto územnoplánovacia dokumentácia je spracovaná na podklade z pozemkovej mapy v mierke 1:2880. Oproti dnes spracovávaným ÚPD jej výhodou bola možnosť priameho porovnávania zámeru určeného v ÚPD s presným určením lokality podľa parcely. "Základný upravovací plán mesta Bardejov" rozlišoval plochy podľa určenia na verejnú a súkromnú zeleň, vodu, voľné zastavanie, súvislé zastavanie, voľné zastavanie so živnostenskými prevádzkami, poľnohospodársku oblasť, priemyselnú oblasť, verejné budovy a železnicu. Zaujímavosťou z dnešného pohľadu v tomto dokumente je, že rozvoj bytovej výstavby bol smerovaný na plochy dnešných sídlisk Za rajom a Obrancov mieru (Za Halpušovou ul.). Rovnako zaujímavé je riešenie dopravy, ktoré vychádza z návrhu troch hlavných trás. Smer sever-juh je vedený pod svahom Šibená hora, Postajok s napojením na Slovenskú ulicu. Smer juh-západ bol vedený prepojením "mokroluškého mosta" s križovatkou pri novom cintoríne. Smer východ-západ je vedený pod svahom Vimbargu. V zásade sú tieto princípy využívané v ÚPD aj dnes. Na škodu veci je, že sa nezachovala textová časť z tejto dokumentácie.

Z dokumentácie zachovanej na MsÚ nevieme určiť predpokladanú platnosť upravovacieho plánu. V roku 1955 bola však spracovaná nová úPD - "Smerný územný plán mesta Bardejov". Je opäť spracovaný na pozemno knížnej mape s označením jednotlivých parciel a v mierke 1:2880. Jeho autorom je Ing. arch. Milan Hladký. Podľa legendy delil mesto na plochy pre obytnú zástavbu prízemnú, jedno a dvoj poschodovú, historické jadro, zeleň, lesný park, výrobné a skladovacie plochy, nemocnicu, hlavné ulice a námestia, navrhované verejné budovy. Cenné v tejto ÚPD je, že osobitne vyčleňuje historické jadro, ktoré je potom vyhlásené za mestskú pamiatkovú rezerváciu. Smerný územný plán rovnako ako predošlý upravovací plán vyčleňuje plochy pre bytovú výstavbu v plochách dnešných sídlisk Za rajom a Obrancov mieru, pričom ich rozsah rozširuje. Podľa koncepcie SúP bolo v 50-tych a začiatkom 60-tych rokov vybudované sídlisko Za rajom. Zmenou oproti predošlej ÚPD je neuvažovanie s obchvatovými cestnými ťahmi.

Novým prvkom je určenie Kalvárie na lesný park. Opäť sa z tejto dokumentácie nezachoval žiadna textová časť, preto je problémové podrobné skúmanie všetkých zámerov riešených v SÚP.

Ďalšia ÚPD bola spracovaná koncom 60-tych rokov Stavoprojektom Košice v kolektíve pod vedením Ing.arch. Ivana Suchého s názvom "Bardejov smerný územný plán". Bol schválený Okresným národným výborom v roku 1971 s platnosťou na obdobie 15 rokov a výhľadom na ďalších 10 rokov (do roku 1996). Smerný územný plán bol spracovaný do schématických plôch, nie na majetkoprávných podkladoch s podrobným popisom jednotlivých plôch. Samotná legenda obsahuje 66 symbolov učujúcich využitie a ďalších 75 popisových textov upresňujúcich jednotlivé plochy. V SÚP sú zahrnuté aj pričlenené mestské časti - v tom čase ešte samostatné obce Dlhá Lúka a Bardejovská Nová Ves. Rovnako sú v ňom zahrnuté aj časti mesta Mihaľov, Bardejovská Zábava a Bardejovské Kúpele, čo v predchádzajúcich ÚPD chýba. V tomto SÚP je už vyčlenená plocha s takou podobou akú má dnes sídlisko Obrancov mieru. Novonavrhované sídliská, ktoré dnes poznáme pod názvami Družba a Vimbark. Vrátila sa myšlienka prietahu v severo-južnom v upravenej podobe v smere cez bývalú osadu "Harčaruvka", Starý blih, Krátky rad, Slovenskú a Dukelskú ul. Vo výhľadovom období boli veľké plochy určené k bytovej výstavbe (za Vimbarkom, pod Mihaľovom, v Bardejovskej Novej Vsi). Tieto plochy neboli z väčšej časti z rôznych príčin využité dodnes.

Tesne pred ukončením platnosti SÚP v roku 1985 bolo zadané bývalým Okresným národným výborom spracovanie Prieskumov a rozborov pre nový SÚP. Rovnako bývalý Východoslovenský krajský národný výbor vyhlásil urbanistickú súťaž na spracovanie územného plánu zóny Bardejovské Kúpele. Súbežne sa tak spracovávali dva dôležité urbanistické dokumenty mesta Bardejov. ÚPZ Bardejovské Kúpele - víťazný návrh - spracoval kolektív urbanistického strediska Stavoprojektu Košice pod vedením Ing.arch. Alexandra Béla. Schválený bol radou ONV Bardejov koncom roku 1989. Samotné spracovanie prieskumov a rozborov územného plánu sídelnej aglomerácie Bardejov spracoval opäť kolektív US Stavoprojektu Košice pod vedením Ing. arch. Ivana Suchého, ktorý si tak mohol overiť a posúdiť životaschopnosť vlastných myšlienok počas platnosti SÚP. Zaujímavosťou bola realizácia už spomínaného dopravného severo-južného prietahu prietahu cez zastavané časti mesta, v ktorých realizáciu malokto veril. Bol považovaný za pomerne utopickú myšlienku. V dobe spracovávanía prieskumov a rozborov bol prietah už v realizácii. Prieskumy a rozborov boli ukončené v roku 1987 a po ich vyhodnotení boli v nasledujúcom roku Okresným národným výborom zadané spracovateľovi územné a hospodárske zásady pre spracovanie územného plánu sídelnej aglomerácie Bardejov. Koncept ÚP SA Bardejov bol spracovaný v dvoch variantách a jeho schvaľovanie bolo v zmysle stavebného zákona zahájené Okresným národným výborom v Bardejove koncom roku 1989. Vzhľadom k celospoločenským zmenám schvaľovací proces prebiehal celý

rok 1990 a po zmenách v kompetenciách sa nositeľom ÚP SA Bardejov stalo samotné mesto Bardejov prostredníctvom svojich orgánov. Po prevzatí kompetencií obnovil Msú schvaľovací proces a zadal niektoré dielčie úpravy na dopracovanie návrhu, vyplývajúce aj z pripomienok predchádzajúceho schvaľovacieho procesu. Zmenilo sa aj vedenie autorského kolektívu, keďže Ing.arch.Ivan Suchý odišiel pracovať do zahraničia vedúcou autorského kolektívu sa stala Ing.arch.Eva Bendičáková. Schvaľovanie ÚP SA Bardejov bolo v tomto období pomerne problematické. Extrémne názory dokonca zatracovali ÚPD ako pozostatok socialistickej doby. Po ukončení pripomienkovania bol nakoniec návrh ÚP SA Bardejov predložený na schválenie mestskému zastupiteľstvu a v septembri 1991 aj schválený.

Prenášanie záverov ÚP SA Bardejov do praxe bolo hlavne v počiatkoch samosprávy pomerne komplikované. Stavebný úrad nie vždy rešpektoval a prenášal stanoviská Msú vyplývajúce z ÚPD do svojich rozhodnutí. Až postupom času, aj po usmerneniach z Ministerstva ŽP sa ustálil postup v ktorom sú pri územných konaniach stanoviská mesta záväzné. Tak je možné regulovať stavebný rozvoj mesta podľa odborne spracovaných podkladov, pričom ÚP SA nie je chápaný ako absolútny dokument počas určenej doby platnosti. Je to dokumentácia, ktorá sa vyvíja a podľa potreby aj upravuje. Zmeny ÚP SA sú však posudzované na základe urbanistických štúdií a prebiehajú celým schvaľovacím procesom, tak ako "veľký" ÚP SA Bardejov.

Pre presnejšie posúdenie jednotlivých častí mesta sú spracovávané podrobnejšie územnoplánovacie dokumentácie. Pre samotné mesto je spracovaný Regulačný plán centrálnej mestkej zóny Bardejov, ktorý reguluje výstavbu vo vymedzenom území tromi záväznými regulatívmi: stavebnou čiarou, výškou zástavby a hĺbkou zástavby. Tieto regulatívy sú určené graficky, pričom výška zástavby sa určuje popisom (napr. III + p, čo znamená 3 nadz.podlažia a podkrovie). Historické jadro mesta je spracované do podrobnejších urbanisticko - architektonických štúdií, ktoré objemovo v hmote určujú tvar jednotlivých objektov podľa ulíc v MPR. Pri dodržaní kritérií, vyplývajúcich z týchto dokumentácií, mesto poskytuje príspevky na úpravy striech pri rekonštrukciách domov v MPR. Týmto spôsobom sa snaží motivovať k ďalšej rekonštrukcii historického jadra mesta. Ďalšou podrobnejšou ÚPD je územný plán zóny sídliska Obrancov mieru. Bol spracovaný na základe záverov urbanisticko - architektonickej súťaže "Zhodnotenie možnosti dostavby sídliska Obrancov mieru" a má za úlohu regulovať možné stavebné aktivity v zabývanom a atraktívnom sídlisku z hľadiska získavania nových bytov, podnikateľských priestorov i priestorov občianskej vybavenosti.

Poslednou podrobnejšou ÚPD je územný plán kúpeľného miesta Bardejovské Kúpele. Výber autorského kolektívu vzišiel z výsledku výberového konania určeného Mestským úradom Bardejov. úlohou pre víťazný autorský kolektív bolo zhodnotenie ÚPZ, schválenej v roku 1989 radou ONV a transformácia súčasných spoločenských podmienok do ÚPZ.

Hlavným prínosom zmeny je, že rozdelila územie Bardejovských Kúpeľov na funkčné celky, nástupnú, prechodnú a kúpeľnú zónu. Vrátil sa tak do rozvoja tohto územia pôvodný zámer víťaza súťaže oklieštený ortodoxnou ochranou pôdneho fondu. Na základe podrobnej analýzy pôvodného ÚPZ bol spracovaný návrh zmeny územného plánu zóny kúpeľného miesta Bardejovské kúpele, ktorý bol potom po pripomienkovom konaní schválený v Mestskom zastupiteľstve Bardejov.

Územnoplánovacie dokumentácie sú významnými nástrojmi k regulovaniu rozvoja sídelných útvarov. V západných krajinách sú na čelnom mieste v hierarchii rozhodovacích nástrojoch miestnych samospráv. Verím, že postupným a nenásilným prenášaním podstaty ÚPD do praxe aj občania nášho mesta budú chápať tento dokument tak ako je to napr. v Bavorsku, kde ÚPD sú zverejnené v hlavnej zasadacej miestnosti mestského zastupiteľstva.

**HUMANIZÁCIA SÍDLISK V KONTEXTE S HISTORICKÝM PROSTREDÍM
- PRÍKLAD BARDEJOV**

Ing. arch. Ján Komrska, CSc. - FA STU Bratislava

Doc. Ing. arch. Mária Samová, CSc. - FA STU Bratislava

B
A
R
D
E
J
O
V
K
O
N
T
A
K
T

'9
7

Zmiernenie tempa rastu miest je príležitosťou pre to, aby sa obrátila pozornosť od kvantitatívnych stránok urbanizačného procesu ku zvýšeniu dôrazu na kvalitu. V procese, pre ktorý sa už zaužíval termín "humanizácia", dôjde k postupnému dotváraniu prostredia sídlisk s dôrazom na:

- funkčnú diferenciaciu /spolyfunkčnenie/ zástavby
- pretváranie monotónnej panelovej zástavby s cieľom individualizácie architektonického výrazu a zlepšenia stavebnotechnických vlastností bytových domov
- doplnenie bytového fondu o nové byty v nadstavbách a dostavbách
- obohatenie priestorov sídliska o priestory s vyššou mestskosťou.

V prípade sídliska Obrancov mieru je potrebné v procese jeho humanizácie zvýrazniť väzby na unikátne historické jadro - mestskú pamiatkovú rezerváciu.

Mesto Bardejov sa za posledných 30 rokov rozrástlo tak, že sa počet obyvateľov viac ako zdvojnásobil. Vznikli nové sídliská: Obrancov mieru, Družba a Vinbarg, v ktorých dnes býva viac ako polovica z 33 tisíc obyvateľov mesta. Najväčším z nich /s vyše 11 tisíc obyvateľmi/ je sídlisko Obrancov mieru, ktoré zaberá juhozápadnú časť obytného územia mesta. Sídlisko susedí na východe s historickým jadrom - mestskou pamiatkovou rezerváciou a s areálom stredných škôl a nemocnice, južne od sídliska je voľná krajina, na juhozápadnej strane je sídlisko Družba a zmiešaná zástavba vybavenosti a rodinných domov a zo severnej strany sídlisko ohraničujú areály občianskej vybavenosti.

V ďalšom urbanistickom rozvoji Bardejova sa už nepočíta s výraznou plošnou expanziou, nebudú sa už stavať nové sídliská tvorené mnohopodlažnými bytovými domami. Mierny nárast počtu obyvateľov a požiadavky na zvyšovanie plošného štandardu bytov sa budú riešiť rôznymi formami, ktorými sa bude zhodnocovať existujúce zastavané územie mesta. Cieľom dostavieb je pretvorenie monofunkčných sídlisk na plnohodnotné mestské štvrte v ktorých obyvatelia nájdu nielen bývanie, ale aj prácu, služby a príležitosti na voľný čas. Mestský úrad Bardejov vypísal v spolupráci so Slovenskou komorou architektov urbanisticko-architektonickú súťaž na zhodnotenie možností dostavby sídliska Obrancov mieru. Po vyhodnotení súťažných návrhov boli vyzvaní autori víťazného návrhu /J. Komrska, M. Olejár, M. Samová a M. Lenárt/ na jeho dopracovanie do územného plánu zóny. V máji 1997 mestské zastupiteľstvo tento územný plán schválilo s určením času platnosti do roku 2010.

Schválený územný plán umožňuje vybudovať v sídlisku Obrancov mieru 378 bytov v strešných nadstavbách, 156 bytov v novostavbách a dostavbách a 29 bytov v polyfunkčných objektoch, t.j. 563 nových bytov. Pri predpokladanej obývanosti 3,1 obyv./ byt bude bývať v tomto sídlisku v r. 2010 12 369 obyvateľov v 3 990 bytoch, čo je oproti roku 1996 nárast o 873 obyvateľov. Navrhovaný nárast bytov umožňuje, aby sa v danej lokalite dosiahla prirodzená demografická štruktúra a to tým, že časť mladých ľudí, ktorí sa tu pred 20 - 25 rokmi narodili, získa možnosť bývať vo svojom novom byte v tej iste časti mesta.

V návrhu územného plánu sa ďalej predpokladá vybudovať cca 15 000 m² plôch pre podnikateľské aktivity, ktorými sa obohatí škála poskytovaných služieb a vytvorí sa príležitosti pracovať v blízkosti bývania aspoň pre časť obyvateľov.

Územný plán počíta s rastom automobilizácie obyvateľstva a umiestňuje v sídlisku 1 568 odstavných a parkovacích stojísk na teréne, 250 miest je na obslužných komunikáciách a 1 958 stojísk je navrhnutých prevažne v podzemných garážach. Ak sa k tomuto počtu prirátajú existujúce radové garáže na okraji sídliska v počte cca 400, je celkový počet príležitostí na odstavenie a parkovanie vozidiel 4 176, čo znamená 338 miest na 1 000 obyvateľov. Ak počítame k roku 2010 s počtom 326 bytov na 1 000 obyvateľov, znamená to, že vychádza na každý byt jedno stojisko a 12 stojísk na 1 000 obyvateľov slúži pre parkovanie návštevníkov, resp. ako rezerva. Je dôležité pripomenúť, že tento stav saturácie sa dosahuje budovaním podzemných objektov na v súčasnosti voľných plochách, prípadne s prekládkami inžinierskych sietí. Vybudovaním podzemných objektov sú podmienené možnosti dostavieb nadzemných objektov pre podnikateľské aktivity a byty. Ak by sa totiž dostavali nadzemné objekty bez vybudovania podzemia pre statickú dopravu, vznikla by v budúcnosti, keď treba rátať s rastom automobilizácie, ťažko riešiteľná situácia a k výraznému zhoršeniu kvality obytného prostredia. Možnosti dostavby sídliska do značnej miery teda závisia od toho, či sa nájde spôsob získania prostriedkov na investície do podzemia.

Dostavba sídliska Obrancov mieru sa môže stať naozajstnou humanizáciou, ak okrem utilitárnych potrieb dosiahnutých rozvojom bytového fondu, občianskej vybavenosti, garáží a technického vybavenia, vznikne prostredie, ktoré bude nositeľom kultúrnej a historickej kontinuity a súčasne bude prostredím prístupným pre všetkých.

V územnom pláne sa preto navrhuje:

1. Pretvoriť Komenského ulicu na ulicu v pravom zmysle slova, v ktorej sa sústreďuje doprava aj peší pohyb a spoločenské aktivity bez ohrozovania chodcov nadmernou rýchlosťou vozidiel. Vozovka je v návrhu smerove rozdelená ostrovčekmi, ktoré umožňujú bezpečnejší prechod chodcov a prirodzeným spôsobom spomaľujú pohyb vozidiel. Ulica je dostavaná objektami obchodov a služieb a tým sa mení z dopravného koridoru na spoločenský priestor. Komenského ulica pôsobí ako chrbtica - kompozičná os celého sídliska a spája ho s historickým centrom. V priehľade ulice v smere východnom, tvorí optický uzáver ulice kostol na Kalvárii. V opačnom smere navrhujeme vytvoriť pešie námestie, ktoré opticky uzatvára dolnú časť Komenského ulice. V mieste námestia sa hlavná kompozičná os stáča a vedie na južný okraj sídliska s priehľadom na vrch nad Mihaľovom. Priestorové usporiadanie Komenského ulice dáva teda už v súčasnosti možnosť vnímať z nej panorámu historického jadra mesta ako aj krajinné dominanty. Pri všetkých dostavbách sa tieto danosti rešpektujú a vnímané obrazy sa dopĺňajú o detail, ktorým sa má umocniť výsledný dojem a posilniť väzba novodobého a historického prostredia.

2. Vybudovať ústredný spoločenský priestor - námestie. Kompozíciu námestia určujú dve kompozičné osi - jedna je totožná s osou určenou Komenského ulicou so smerovaním na Kalváriu a druhá je mierne natočená a smeruje na vežu kostola sv. Egídia, ktorá je hlavnou dominantou mesta. Námestie je koncipované ako samostatný objekt, ktorý integruje jestvujúce a navrhované stavby do jedného celku. K jestvujúcim objektom obchodov a služieb je navrhnutý objekt tržnice a podnikateľských kancelárií, divadelná kaviareň a vyhladková-komunikačná veža. Navrhované námestie je vo vzdialenosti 600 m od ústredného historického námestia v priamom smere kolmom na jeho hlavnú os. Tým sa obe námestia dostávajú do dobre vnímateľného a zapamätateľného vzťahu, ktorým sa vyjadruje kontinuita historického a súčasného rozvoja mesta.

Skutočne humánne prostredie sa vyznačuje tým, že je to prostredie prístupné všetkým, tzn. aj ľuďom so zdravotným postihnutím. V zmysle listiny základných ľudských práv čl. 14, uvedená sloboda pohybu znamená umožniť všetkým pohybovať sa v mestskom prostredí bez bariér. Prakticky to znamená také úpravy parteru, ktoré umožňujú voľný pohyb bez schodov a strmých rámp a prístupnosť všetkých relevantných miestností a hygienických zariadení aj osobám používajúcim vozík. Takto upravené prostredie je žiadúce pre všetkých, ktorí sa ťažšie pohybujú - starší, chorí, matky s kočíkmi, malé deti.

V humanizovanom prostredí sídliska je treba osobám so zdravotným postihnutím zaistiť slobodu, ktorú obmedzuje inštitucionalizovaná starostlivosť. V sídlisku je treba vytvárať podmienky pre vznik rôznych foriem sociálnej starostlivosti, ktoré viac reflektujú na individuálne potreby a umožňujú výber služieb.

V oblasti vzdelávania je treba podporovať vznik diferencovaných foriem aj pre tých, ktorí sú zo súčasného školského systému vyradení. Právo na vzdelanie musí mať každý a preto musia vznikať malé výchovno-vzdelávacie zariadenia, rozširujúce súčasné spektrum škôl.

K slobode patrí aj ekonomická nezávislosť, ktorú je tiež nutné umožniť každému. Tomu účelu slúžia chránené dielne a pracoviská prispôbené pre ľudí so zdravotným postihnutím, ktoré je možné umiestniť v navrhovaných objektoch pre podnikateľské aktivity.

Schválený územný plán zóny Obrancov mieru umožňuje podnikateľským subjektom realizovať výstavbu bytov v strešných nadstavbách a prístavbách, výstavbu garáží a priestorov pre podnikanie, ako aj objektov pre potreby komunit obyvateľov. Legislatívne je tak vytvorený predpoklad pre to, aby sa proces územného a stavebného konania zjednodušil, prípadne aj zľúčil. Pri realizácii vzájomne súvisiacich stavieb by bolo vhodné riešiť ich väzby štúdiou súboru stavieb.

Pozemky pre novú výstavbu a dostavbu sú majetkom mesta a pri výbere investorov by bolo žiadúce uprednostniť tých, ktorých projekty prispievajú k programu slobody pohybu, vzdelania a práce pre všetkých. Takýmto spôsobom sa prispeje k rozvoju humanity sídliska a celého mesta.

B
A
R
D
K
O
R
T
A
K
T

'9
7

**REGENERÁCIA HISTORICKÉHO PROSTREDIA - PAMIATKOVÁ ZÓNA
NOVÉ MESTO NAD VÁHOM**

Doc. Ing. arch. Bohumil Kováč, CSc - FA STU Bratislava

Nové Mesto nad Váhom je jedným z mnohých našich miest, ktoré doplatili na centralizmus v minulom období. V šesťdesiatich rokoch prestalo byť okresným mestom. Táto skutočnosť sa výrazne podpísala aj pod obraz mesta. Ako panelová výstavba ukrajovala z pôvodnej štruktúry, súčasne sa pomaly ale iste rozpadala tiež historická štruktúra okolo námestia. Tento stav viac menej pretrváva. územie je už dávnejšie mestskou pamiatkovou zónou. Tento štatút však v minulosti priniesol len to, že ochránil územie pred vedomými asanáciami. Absencia urbanistickej koncepcie, ale aj pasívna forma pamiatkovej starostlivosti spôsobili, že územie sa začalo rozpadávať samo. Okolité novostavby bytoviek však poukazujú, že dôvodom neboli financie. Tento stav sa ukazuje ako neúnosný, hlavne ak sa Nové Mesto nad Váhom opäť stalo okresným mestom. Je nielen novým administratívnym, ale aj kultúrnym centrom podjavorinského regiónu.

Mesto začína centru svojho mesta venovať zvýšenú pozornosť. Jednou z úloh územného plánu je pozdvihnutie významu mestskej pamiatkovej zóny v organizme mesta.

Okrem uvoľnených prieluk a vnútroblokov, ktoré sa začínajú pomaly zaplňať stavbami, je jednou z perspektív tohoto územia vytvorenie pešej zóny na Námestí Slobody a v príľahlých uliciach. V snahe získať čo najlepšie riešenie, ako aj dať priestor na prezentáciu rôznym koncepčným prístupom, vypísalo mesto v r. 1996 celoštátnu verejnú anonymnú urbanisticko-architektonickú súťaž. Bola zameraná na riešenie prevádzky územia, výtvarnú a materiálovú koncepciu povrchov, zelene a návrh dizajnu prvkov malej architektúry a parteru.

Architektonické a urbanistické riešenie vychádza z konceptu ÚPN mesta. Mestská pamiatková zóna spolu s príľahlými uličkami má predpoklady stať sa najatraktívnejším územím kultúrno-spoločenských, obchodno-distibučných a administratívnych funkcií. Z hľadiska prevádzky má mať charakter zóny s možnosťou vstupu dopravnej obsluhy.

Z urbanistického hľadiska tvorí línia Haškova-námestie-ul. Čsl. armády súčasť hlavnej kompozičnej osi mesta podporenej frekvenciou pešieho pohybu. Funkciu uzla predurčuje centrálna poloha voči ostatným, hlavne obytným častiam mesta. Historicky bol tento "ťah" súčasťou Považskej cesty, ktorá sa na konci ul. Čsl. armády rozdeľovala na smery Trenčín a Stará Turá a na konci dnešnej Haškovej ul. na Piešťany a Čachtice. Zachovanie tejto stopy je jednou z ideí návrhu.

Návrh jednoznačne preferuje v území peší pohyb, pričom zohľadňuje jeho rozlíšenie na:

- línia s dynamickým pohybom peších
- línia so skľudneným pohybom (s cieľovými bodmi v území - napr. popri výkladoch obchodov)
- línia, resp. plochy s možnosťou pobytu, resp. relaxácie

Okrem toho návrh predpokladá priestory pre vyhradenú obslužnú dopravu, pre ktorú sú vymedzené: línie jednosmerných komunikácií so spomaľujúcimi opatreniami (retardéry) pohotovostné a časové vymedzené odstavne plochy Rozsah dopravných plôch je redukovaný oproti súčasnému stavu cca na 40 %.

Charakteristika jednotlivých částí

A) Ulice Čsl. armády

Vstup od Holubyho ulice je potřebné riešiť spôsobom, ktoré neumožní vniknúť obslužnej doprave do územia s dominanciou peších dynamickým spôsobom.

Celý oblúk Holubyho-Klčové a návazná križovatka musí mať skľudnený charakter. Ďalším dôvodom opatrenia je vyústenie pešieho ťahu do nebezpečného dopravného priestoru. V štúdiu mimo územia predmetnej stavby navrhujeme minirondel. Ak má fungovať vstup do pešej zóny, opatrenie podobného druhu je v budúcnosti nevyhnutné a doporučujeme spracovať dopravnú štúdiu riešenia.

Priestor kostolíka a banky vytvára malý priestor (mininámestie) s možnosťou stretávania sa ľudí. Riešenie umožňuje rozptyl do troch smerov - ul. 1. mája, Klčové a Holubyho ul.

Ul. Čsl. armády má vyhľadom na šírkové parametre obmedzené možnosti na uplatenie pobytových vložiek (tie sa môžu uplatniť napr. vo vnútroblokoch objektov). Bude to ulica so živším peším pohybom. Lína aleje stromov sa uplatňuje len v dolnej časti ulice, kde sa rozširuje a kde má prispieť k eliminácii na panelovú výstavbu. Ulicou sa tiahne línia zalamovanej obslužnej komunikácie s možnosťou striedavých postranných parkovacích pásov.

Lína pohybu je pravidelne rytmicky prerušovaná modulovými pásmi z prírodného kameňa. Modul je nositeľom logiky usporiadania prvkov mobiliáru - hlavne svietidiel. Materiálove sú možné pripravené alternatívne riešenia:

- kompletná kamenná dlažba
- kombinované povrchy (kameň, betón príp. časti farebného asfaltu)

B) Námestie Slobody

- ústredný priestor lichobežníkového tvaru (145x75). Pôvodne bolo dláždené riečnymi valúnmi (opotrebované konskými záprahmi).

Návrh člení priestor námestia na tretiny:

- prvá (bližšie k Mestskému úradu) má zhromažďovaciu funkciu, čomu z zodpovedá aj výber hladšej kamennej dlažby. Na rozhraní so strednou časťou je objekt kaviarne a námestí so zakonponovaním studne s možnosťou využitia podzemných priestorov

- stredná s reminiscenciou na pôvodnú dlažbu je podporená osou Mórový stĺp - socha sv. Floriána

- tretiu časť tvorí zeleň vysadená v module. Je to oddychovo-relaxačná časť námestia s fontánou a lavičkami.

Priečne cez tieto zóny námestia prechádza spojnice Haškovej a ul. Čsl. armády, ako peší a cyklistický ťah s hladšími povrchmi.

Dopravná obsluha je po obvodovej jednosmernej zalamovanej komunikácii lemovanej stromoradiím.

Obvodové chodníky sú z väčších nepravidelných pásov štiepaného kameňa, ktorý má dobrú pochôdnosť. Obslužné komunikácie sú z dlažobnej kocky, rôzne formáty a sfarbenie naznačujú pojazdné pruhy a odstavné pásy. Chodníky a obslužné komunikácie sú oddelené pásom dlažby (tzv. bezobrubníkové riešenie - kvôli usmerneniu odtoku vody je možné aplikovať miniobrubník výšky 3-5 cm).

Cez plochu celého námestia je "preložený" štvorcový modul dlažby z valúnov, ktorý má symbolizovať, že týmto spôsobom bolo vydláždené celé námestie.

C) Haškova ulica

Je koncipovaná ako živá obchodná ulica, spájajúca priestor námestia s novým predpokladaným spoločensko-administratívno-obchodným centrom (bulvárom) na Hviezdoslavovej ulici.

Šírkové parametre umožňujú rozvinutie funkčných pásov:

- pozdĺž objektov pred vstupmi a výkladmi obchodov zóna turbulentnejšieho pešieho pohybu

- v strede obslužný pás dopravy s pohotovostným odstavením zásobovacích vozidiel
- prerušovaný pás nízkej zelene ako pobytová časť (s lavičkami, fontánkou, telefónnymi búdkami, stojanmi na bicykle).

Ulica je lemovaná obojstranným stromoradiám a líniou polovysokých svietidiel, usporiadaných podobne ako na ul. Čsl. armády v pravidelnom module, ktorý je zvýraznený deliacim pásom dlažby.

Tieto tri paralelné línie sú materiálovo diferencované s možnosťou dvoch alternatív prevedenia:

- všetok povrch z kamenných dlažieb, diferenciácia je dosiahnutá rôznymi druhmi, formátmi, kladom a farbou kameňa

- kombinovaný povrch, pričom z kameňa sú priečne modulové pásy a pozdĺžny lem komunikácie, ktorá môže byť z betónovej dlažby alebo s asfaltu pravidelne prekladaného kameňom.

Na záver je v dlažbe priznaná stopa polohy mestskej brány. Vyústenie predpokladá prehodnotenie celého priestoru Hviezdoslavovej ulice s aplikáciou progresívnych trendov peších priechodov cez komunikácie (zúženie, ostrovčeky, smerové šikany pre peších a pod.)

D) Ulica Palkovičova

Je chápaná ako spojovací priestor námestia a priestoru kostola. Materiálovo je preto pokračovaním obvodových častí námestia, t.j. v prevedení z kamenných dlažieb.

E) Ulica P. Matejku-priestor pred kostolom

Vstupný pás do areálu kostola je z kamennej pochôdznej kocky. Ostatné priestory

sú dlaždené valúnom-napr. v podnoží troch krížov. Okrem úpravy povrchov bude priestor dotvorený prvkami ako sú svietidlá, lavičky, odpadové koše, stojany na bicykle, informačný systém, deliace stĺpiky a podobne. Ich dizajn predpokladá individuálnu výrobu, resp. kombináciu typických prvkov s atypickými časťami.

Na námestí sa v ďalšej etape počíta s realizáciou objektu, ktorý bude stáť na mieste bývalého zájazdového hostinca.

Úplne nová bude kompletná realizácia výsadby zelene, spolu 100 nových stromov s guľovitou korunou.

Z pohľadu účastníkov tohto seminára môže byť zaujímavé, že v súčasnosti prebieha projektová príprava územia. Začiatok realizácie sa predpokladá v roku 1998. Súčasťou prác budú aj významné rekonštrukcie sietí telefonického infraštruktúry - plynu, vodovodu, kanalizácie a kábelizácia elektrických vedení.

Pre bližšie priblíženie uvádzame niektoré dáta stavby rekonštrukcie námesta:

A) Námestie: na 75x150 m, asi 11.800 m² dlažieb

B) Haškova ul.: 2.700 m²

C) ul. Čsl.armády: 2.500 m²

D) ul. P. Matejku: 750 m²

s p o l u **17.750 m²**

- z toho dlažby z prírodného kameňa 12.600 m²

z umelého kameňa 6.500 m²

- 100 stromov

- 160 m nízkej zelene

- 60 ks svietidiel stĺpových

- 25 ks svietidiel kontrolných

- 60 ks lavičiek

- 35 ks odpadových nádob

- 10 ks stojanov na bicykle

- mreže stromov v dlažbe

- podporné mreže stromov

- výtvarné diela

- picie fontány, hodiný, reklamné stĺpy, studňa, 2 plastiky.

Celý program je náročný na koordináciu činností pri realizácii, ale tiež ekonomicky. Preto bude rozvrhnutý do viacerých časových etáp. Veríme, že spoločným úsilím investora, dodávateľov i projektantov - ale i občanov - sa podarí prinavrátiť námestiu jeho stratenú jednoduchú krásu.

Kontaktná adresa: Doc.Ing.arch. Bohumil Kováč, CSc. vedúci Katedry tvorby sídiel
Nám. Slobody 19 812 45 Bratislava tel.: 07/ 5396-271, 321-551 fax.: 07/321-533
Autori riešenia: Ing. arch. B. Kováč Ing. arch. J. Komrska Ing. arch. M. Sokol Ing. arch.
P. Steiniger

**PERSPEKTÍVY OBNOVY HISTORICKÉHO MESTA KREMNICA -
HRADOBNÝ AREÁL, HISTORICKÉ JADRO, PEŠIA ZÓNA**

Ing. arch. Lubomír Farkaš, CSc. - Pú Kremnica

**B
A
R
D
K
O
R
T
A
K
T

'9
7**

Kremnica, v histórii mnoho razy spomínaná ako "Zlatá", zaznamenala od udelenia mestských práv kráľom Karolom Róbertom z Anjou v roku 1328, za tých skoro 670 rokov, obdobia slávy, rozvoja, bohatstva i obdobie bolesti, biedy a úpadku.

Minulosť bola už viackrát zhodnotená, aj keď čaká i ďalšia práca na poli výskumov jednotlivých architektúr. Týmto obdobím sa ale nebudem zaoberať, hoci bez zhodnotenia minulosti sa nedá reálne pozeráť do budúcnosti.

Nové politické pomery na Slovensku priniesli mnohým pôvodným vlastníkom navrátenie majetku, mnohým sa vrátili historické objekty nehnuteľných kultúrnych pamiatok. Pôvodný centralistický model obnovy historických budov so zaisťovaním predprojektovej, poprojektovej a investorskej prípravy spolu s obmedzenými dodávateľskými kapacitami sa odrazu rozsypaný. Noví vlastníci preberali objekty v rôznom stavebnotechnickom stave. Niektorí pomerne zachovalé, iní schátralé. Dá sa povedať, že prakticky každý objekt si vyžadoval aspoň vykonanie dlhodobo zanedbanej údržby.

Aspoň takýto bol stav v Kremnici. Stav o to ťažší, že v meste dochádzalo k zmenám na vlastníckych vzťahoch nielen k jednotlivým budovám, ale aj k výrobným zariadeniam, ktoré majú tiež historické a kultúrne hodnoty.

Mnohí noví vlastníci historických budov, zo začiatku opojení vidinou znovuzískaného bohatstva boli zrazu zaskočení, že pri ich novom využití narazili na existenciu zákona o štátnej pamiatkovej starostlivosti. Niektorí ho jednoducho nechceli brať na vedomie, niektorí v ňom videli len tie časti, ktoré štát vlastne prestal plniť - zdroj finančných dotácií, zabezpečenie výskumov... Zákon, ktorý vznikol v iných politických a spoločenských pomeroch mal a musel plniť koordináciu štátnej pamiatkovej starostlivosti s novými /mnohými nepoučenými/ vlastníkami, investormi a mnohokrát so snahou aj o úlohu dodávateľa. Myslím si, že v tomto období nezvládol každý z tých, ktorí boli zodpovední za už spomenutú koordináciu a metodické usmerňovanie prác, svoju prácu. Obdobie nadšenia z vlastníctva vystriedalo znepokojenie z nedostatku finančných zdrojov, z nutnosti rešpektovania historických, architektonických či umeleckohistorických hodnôt /tieto mnohým vlastníkom nič nehovorili, pretože sa ani v minulosti nerešpektovali a neuplatňovali/. Mnohí vlastníci hľadali rôzne využitie nadobudnutého majetku:

- využitie pre ich potreby bývania, výroby, služieb či obchodu,
- prenájom iným,
- predaj objektu tým, čo ponúkli najvyššiu sumu.

Dnes sa už celá záležitosť javí v inom svetle. Dá sa predpokladať, že skoro každý vlastník pochopil skutočnosť, že nadobudnutý majetok nemá len svoju finančnú, ale aj inú hodnotu, že získali dom, ktorý je svojimi základmi zakotvený v minulosti, že má svoju históriu, že je to vlastne odkaz ich predkov.

Tento úvod som pokladal za nutné urobiť, aj keď sa dá predpokladať, že obdobná situácia bola prakticky na celom Slovensku, aby som mohol osvetliť možnú perspektívu

obnovy kultúrnych pamiatok v historickej Kremnici. Obdobie približne siedmich rokov znamenalo kryštalizáciu vzťahov na všetkých úrovniach - u vlastníkov, dodávateľov i orgánov štátnej pamiatkovej starostlivosti.

Z týchto skutočností vyplynuli niektoré zásady, ktoré je nutné pri obnove rešpektovať:

- nezastupiteľnú úlohu mesta ako základného koordinátora v území, ktoré spravuje,
- odbornometodické usmernenie orgánov a organizácií štátnej pamiatkovej starostlivosti /tu sa javí postavenie štátnej správy ako síce preferované, ale v zásade odborne nedobudované a bez náležitého rešpektu/,

- rôznu odbornú úroveň dodávateľských organizácií /mnohokrát malých a prísne špecializovaných, spájajúcich sa do väčších celkov len v prípade väčších nosných úloh/,

- nedostatok dostatočných finančných zdrojov nielen na obnovu historických architektúr, ale aj na zabezpečenie prieskumných prác, historického zhodnotenia z archívnych materiálov a celkové primerané využitie objektov.

Ale tieto skutočnosti platia pravdepodobne tiež v celom území Slovenska s výnimkou asi solventných /poväčšine/ finančných inštitúcií.

Historické mesto Kremnica, jedno zo zväzku siedmich stredoslovenských banských miest predstavuje v súčasnosti malé mestečko s približne 7000 obyvateľmi, ktoré stratilo svoj význam významnejšieho správneho strediska, prestalo byť mestom štátnej správy spravujúcim aj širšie okolie. Čo mu však zostalo je jedinečné urbanistické riešenie, v ktorom dominuje územie mestskej pamiatkovej rezervácie s centrom na obdĺžnikovom námestí, s hradným areálom nad ním a predĺženou urbanistickou štruktúrou v podobe Dolnej ulice. A okrem toho zhmotnená zašlá sláva baníctva a minciarstva v technických pamiatkach to sú hlavné smery pri vytyčovaní perspektívy obnovy.

Perspektíva obnovy historickej Kremnice preto spočíva v týchto okruhoch:

1. Priestor námestia Milana Rastislava Štefánika

Centrálny priestor námestia, ako bolo už spomenuté, je základným akcentom územia mestskej pamiatkovej rezervácie. Priestor námestia bol v dlhom období formovaný a využívaný pre mnohé funkcie. Ale ani priestor námestia a objekty ho ohraničujúce neboli ušetrené rôznych pohrôm - nutné zbúranie barokového kostola Panny Márie, ktoré si vyžiadalo pravdepodobne poddolovanie a tým nebezpečné statické poruchy na stavbe, poškodenie objektov vojnovými udalosťami, či požiarom. Priestor námestia bol síce z časti doplnený, ale dodnes sú tu výrazné nezahojené rany. Priestoru námestia je preto potrebné vrátiť nové poslanie formou jeho revitalizácie, ktorá by mala byť zameraná predovšetkým na:

- doriešenie funkčných vzťahov na námestí ako na ústrednom priestore mestskej pamiatkovej rezervácie. Išlo by o hľadanie a nájdenie nového využitia. Zatiaľ sú v priestore námestia objekty, ktoré majú obytnú, obchodnú, reštauračnú či výrobnú funkciu /mincovňa/. Ďalej je tu komplex kláštora a kostola sv. Františka a múzea

mincí a medailí a samosprávy. Dá sa povedať, že námestie nie je miestom spoločenských stretnutí. Využíva sa len príležitostne v prípade jarmoku v lete, či sánkovanie detí v zimnom období,

- doriešenie prípadnej prezentácie pôvodného kostola Panny Márie, či formou náznaku alebo novej architektúry s predpokladaným religióznym alebo kultúrno-spoločenským využitím,

- doriešenie prezentácie pôvodných plastík poškodených a reštaurovaných z pôvodného morového stĺpu vo forme lapidária, umiestneného v príľahlých priestoroch tak, aby bola možná konfrontácia medzi reštaurovaným stĺpom a zosňatou plastikou,

- doriešenie možného sprístupnenia podzemných starých banských diel nachádzajúcich sa v podzemí námestia s možným nástupom z jednotlivých meštianskych domov,

- doriešenie funkčného využitia niektorých architektúr a prelúk - kláštor sv. Františka, tzv. Pizetársky dom...

Spomenuté problémy boli už viackrát riešené s väčším či menším úspechom. Našťastie zatiaľ nedošlo k zásadným úpravám priestoru námestia. Tým je síce tento priestor nedoriešený, ale súčasne poskytuje možnosti pre komplexnejšie posúdenie z rôznych pohľadov a to nielen architektov, ale aj obyvateľov či návštevníkov mesta.

Vhodným odrazovým mostíkom by bola realizácia medzinárodného workshopu na tému revitalizácia námestia. V zásade je pripravený v organizačnej časti, nedostatok potrebných finančných prostriedkov je však zásadným obmedzujúcim faktorom.

2. Hradný areál s kostolom sv. Kataríny

Bol postupne obnovovaný v rokoch 1975 až 1996. V súčasnosti je v zásade ukončený. Vlastník - Národná banka Slovenska ho využíva pre expozičné, kultúrno-spoločenské a cirkevné účely. Zovretie hradného areálu hradbami síce prináša pre návštevníkov pomerne komplexný pohľad na minulosť mesta, uspokojenie jeho kultúrnych potrieb / organové koncerty/ a kostol slúži aj pre potreby cirkvi, je však potrebné tento areál národnej kultúrnej pamiatky napojiť na organizmus mesta primeranými formami sprístupnenia pre peších návštevníkov s dostatkom odpočinkových, relaxačných či vzdelávacích alebo kultúrno-spoločenských priestorov kultivovaným spôsobom. Vyžaduje si to pomerne rozsiahle úpravy plôch, zelene a drobnej architektúry.

Mesto Kremnica zabezpečilo v predchádzajúcom období viac urbanistických a architektonických štúdií. Aj tu nedostatok finančných prostriedkov je základným problémom pri pripravovanej realizácii.

3. Priestor Dolnej ulice

Ako predĺženej časti mestskej pamiatkovej rezervácie bol v predchádzajúcom období obnovovaný ako pešia zóna. Síce v malej a milej podobe pešej ulice, ale so zaujímavými detailami v dlažbe i drobnej architektúre /lavičky, osvetlenie, smetné koše.../.

Mesto Kremnica formou súťaže /spojenie urbanistickej a architektonickej súťaže

priamo s dodávateľskými prácami/, ktorá sa na začiatku javila ako experiment, ktorý mohol priniesť nielen úspech, ale aj opak, ukázalo, že je možné priniesť urýchlenie prípravy stavby. Spojenie projektanta a dodávateľa od začiatku garantuje vykonanie prác od prípravy až po kolaudáciu. Súťažná komisia posúdila a vybrala víťazný návrh Doc. Ing. arch. B. Dohnanyho, CSc. a Ing. arch. N. Hraškovéj a firmy ROSTING Kremnica s mnohými pod dodávateľmi.

Historické prostredie dnes Dolnej ulice, predtým Spitalgasse či Untergasse, bolo a je určujúce v mestskom organizme. V minulosti bolo posudzované ako najmestskejšia časť. Bola to hlavná dopravná os spájajúca Turiec s Pohroním. Bola obklopená obchodmi a tvorila aj mestské korzo. Tieto funkcie, spolu s obytnou, jej boli zachované do súčasnosti - okrem dopravnej.

Základný zámer riešenia tohto priestoru bol jednotný medzi investorom Mestom Kremnica a pamiatkármi - vytvorenie priestoru s mierkou človeka a dláždeného dlažbou z prírodného kameňa, so zdôraznením vstupov do meštianskych domov a doplnení prvkami drobnej architektúry. Medzi požiadavkami nebola žiadna, ktorá by obmedzovala tvorcov vo výraze či materiáli.

Výsledkom spomínaných snáh bolo v tom čase nevidane rýchle pripravenie projektov s následnou realizáciou (súťaž od 31. 3. 1994 do 25. 5. 1994, dopracovanie pre vydanie stavebného povolenia do 26. 7. 1994, realizácia I. etapy od 15. 7. 1994 do 17. 11. 1994). Slávnostná kolaudácia a nadšenie všetkých zúčastnených dávala predpoklady pre skoré pokračovanie v celej akcii až po kostol sv. Alžbety. Znova stará pesnička nedostatku finančných prostriedkov znamenala dočasné zastavenie prác.

Ale Dolná ulica nie je len urbanistický priestor uličného koridoru. Okolité meštianske domy, ktoré sú prevažne v súkromnom vlastníctve, pochádzajú z obdobia stredoveku, renesancie, prestavané boli v období baroka alebo v následných obdobiach. Tieto domy sa postupne obnovujú /zatiaľ hlavne strechy či fasády spolu s parterom/. Pri základnom prieskume sa niekedy nájdu fragmenty či väčšie časti pôvodných fasád. Tak sa nám podarilo nájsť na meštianskom dome Dolná ul. 6 vo viacerých vrstvách fragmenty pôvodnej, pravdepodobne renesančnej, sgrafitovej výzdoby s pozoruhodnou až 4-farebnou farebnosťou.

K záchrane a úplnému prieskumu zatiaľ nedošlo aj kvôli tomu, že predstava majiteľa sa podstatne líši od základných požiadaviek pamiatkárov. Táto základná dilema nekončí vždy víťazstvom citu a rozumu.

Dá sa predpokladať, že podobných objektov sa v priestore ulice nájde viac. Súčasnú fasádu skrývajú ešte mnohé tajomstvá. A znova financie a kladný postoj majiteľov k forme obnovy zohrávajú základnú a zásadnú úlohu.

V perspektíve sa dá určiť základný cieľ dobudovania pešej zóny v celej dĺžke Dolnej ulice s postupnou obnovou jednotlivých meštianskych domov a doplnením niektorých

prelúk či nevhodných architektúr novými /napr. bývalý hotel Centrál/. Pre túto úlohu bolo už vykonané mnoho - formou architektonických štúdií, semestrálnych či diplomových prác. Takto vznikajú možné zámery pre nové primerané využitie historických objektov. Toto je na jednej strane. Na druhej strane však absentuje zo strany majiteľov objektov primeraný záujem a hlavne primeraná vzdelanostná úroveň v predmetnej veci, či prehľad v stavebných a ekonomických veciach. Veľmi by pomohla vzájomná výmena skúseností medzi jednotlivými majiteľmi či už formou spolku alebo záujmového združenia. Tak by vlastníci oboznámení s rôznymi dodávateľmi, metodikou v oblasti obnovy architektúr či výtvarnoumeleckých pamiatok boli primeranejšími partnermi voči dodávateľským organizáciám, či orgánom štátnej pamiatkovej starostlivosti a samospráve.

Hovoriť o dobe kedy by mala byť obnovená sláva Spitalgasse či Untergasse je problematické. Malo by to však byť čo najskôr pre obnovenie zašlej slávy historického mesta Kremnica.

4. Posledným okruhom perspektívnej obnovy sú pamiatky, ktoré pripomínajú slávne obdobie "Zlatej" Kremnice.

Sú to pamiatky technického charakteru ako staré banské diela, štôlne, šachty, podzemná elektráreň, Turčekovský vodovod, kamenný most, prevádzky banskej činnosti. V okolí Kremnice sa nachádza asi 20 technických pamiatok. Sú v súkromných či štátnych rukách. Na rozdiel od okolia Banskej Štiavnice, kde sa stali technické pamiatky predmetom celosvetového uznania vo forme vyhlásenia lokality svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO, širší priestor okolia Kremnice, v ktorom sú mnohé pamiatky prinajmenšom rovnakého významu, zatiaľ takto definovaný nie je. Je to však unikátny systém zahŕňajúci mnoho kilometrovú líniovú stavbu Turčekovského vodovodu. Tento vodovod od povrchového odberu v oblasti Turčeka /v Turci/ prekonáva vyše 20 kilometrovú vzdialenosť pomocou jarkov a skrátení štôľňami. Na trase sú záchytné nádrže, ktoré v minulosti poháňali pomocou vodnej energie banské stroje a zariadenia a dnes poháňajú generátory na výrobu elektrickej energie v povrchových i podzemnej elektrárni. Podzemná elektráreň je v hĺbke 243 m pod povrchom. Systém je ukončený tromi úrovňami dedičných štôľní, z ktorých jedna je dodnes v prevádzke. Táto má dĺžku asi 11 km so spádom len 9 m.

Na staré banské diela je v priestore severozápadne od mesta prepahlisko Šturec. Dodnes je vidieť pozostatky pôvodných štôľní. Z pôvodne devastovanej krajiny prešpikovanej množstvom banských štôľní je dnes už tzv. kultúrna krajina ako výraz ľudskej práce.

Pôvodné banské diela sú dielami technického rozvoja a pokroku v rôznych historických epochách. Ale dnes sú už mnohé opustené a v zásade nevyužiteľné. Zostala len pripomienka. Preto je ich revitalizácia ešte náročnejšia.

Aj na tieto priestory boli vypracované viaceré štúdie, ktoré dokumentujú ich nové využitie:

- expozičné priestory múzea v prírode pri jednotlivých šachtách
- vyhliadková veža s expozíciou v areáli šachty Ludovika
- voľné priestory a plochy pre poriadanie kultúrnospoločenskej činnosti /spomienkové oslavy, banícky deň, bohoslužby v prírode.../
- priestory pre atraktívne ubytovanie v exkluzívnych objektoch
- náučný chodník v priestore prepadliska Šturec s obhliadkou jednotlivých technických pamiatok.

Prvým krokom pre pripravovanú revitalizáciu je vyhlásenie pamiatkovej zóny krajinného charakteru Banské diela v okolí Kremnice ako rozsiahleho urbanistického celku. A od tohoto celku k jednotlivým pamiatkam. Nechcem tu znovu pripomenúť otázku peňazí, ale pri 700. výročí /až v roku 2028/ udelenia mestských privilégií mestu Kremnica by malo byť posledným termínom všetkých spomínaných "perspektív obnovy".

Doterajšie zásahy v mestskej pamiatkovej rezervácii i v jej širšom zázemí je možné hodnotiť rôzne. Vytvorili však a stále vytvárajú a hádam ešte aj vytvoria odrazový mostík pre ďalšie akcie s výrazným uplatnením predovšetkým koncepčných a odbornometrických zásad v oblasti štátnej pamiatkovej starostlivosti.

Mesto Kremnica môže získať iný prívlastok výstižnejšie charakterizujúci jeho nový význam.

**EKOLOGICKÉ ODSTRAŇOVANIE STARÝCH NÁTEROV V INTERIÉROCH
A EXTERIÉROCH, ČISTENIE A PRÍPRAVA PODKLADU PRE APLIKÁCIU
NOVÉHO NÁTERU - VYSOKOTLAKOVÝ ČISTIČ KRAKE**

Ing. Jozef Papp - ŠTORCH s.r.o., Slovensko - Bratislava

**B
A
R
D
K
O
R
T
A
K
T

'9
7**

1. Doposiaľ používané pracovné postupy
2. Princíp činnosti a možnosti využitia vysokotlakového čističa STORCH-KRAKE
3. Varianty doplnkového príslušenstva, výhody bezodpadového vysokotlakového čistenia

1. Doposiaľ používané pracovné postupy

Aby nová vrstva povrchovej úpravy bezchybne priľnula na upravovaný podklad, musia byť z tohto najskôr odstránené predošlé vrstvy starého náteru. Častým prekryvaním náterov bez predošlého odstránenia sa časom vytvorí hrubá vrstva svojim zložením často rozličných filmov, ktoré môžu spolu rôzne reagovať, vystupovať na povrch a pod.

Len dôkladné očistenie povrchu od predošlých náterových materiálov zaručuje, že nedôjde k nežiadúcemu zníženiu výsledného efektu povrchovej úpravy, časovým, ale aj ekonomickým stratám vznikajúcim nutnosťou viacnásobného prekrytia pôvodnej vrstvy, najmä ak sa používajú nové náterové hmoty odlišného zloženia, než boli doposiaľ aplikované.

Medzi doposiaľ používané postupy odstraňovania starých náterov patrí:

- mechanické odstránenie oškriabaním - špachtľou, škrabkou, alebo drôtenou kefou
- obrúsenie ručnými, alebo strojovými brúskami
- umytie vodorozpustných náterov vodou, podporené čistením hubou, alebo kefou
- opalovanie náterov buď plameňom, alebo horúcim vzduchom a v ďalšom kroku ich jednoduchšie odstránenie mechanickými prostriedkami
- použitie rozpúšťadiel a chemických uvoľňovačov a následné očistenie vysokotlakovým čističom

Pri mechanickom odstraňovaní vyvstáva popri probléme zvýšenej prašnosti tiež nutnosť dodatočného odstránenia odpadu ručným zametáním, resp. priemyslovým vysávaním. Pri čistení s vysokotlakovými čističmi, pretože väčšinou nie je možné použitú vodu s časticami materiálu len voľne nechať odtekať, vyvstáva zas nutnosť zaistenia odtokových žlabov, zberných nádob a pod. Všetko toto predstavuje dodatočnú prácu, ktorá zvyšuje časovú a ekonomickú náročnosť vlastnej prípravy podkladu.

Od dôkladného očistenia podkladu však nie je možné ani napriek týmto nárokom odstúpiť. Pri dnešných moderných materiáloch je ťažké si predstaviť, že by sa nanášali na nepripravený podklad, kde by bola ohrozená trvácnosť povrchovej úpravy, resp. konečný vizuálny efekt náteru.

K tomu navyše prístupujú čoraz viac práce, kedy sa na podklad nemá nanášať žiaden nový materiál, len je nutné ho priviesť do pôvodného stavu, to znamená očistiť od nánosov prachu, špiny, rôznych prejavov poveternostných vplyvov a pod.

Pre maliara je príprava podkladu pracovne veľmi náročná oblasť, ktorá by mala byť uskutočnená s čo možno najvyššou efektívnosťou pri čo najmenšom riziku dodatočných prejavov. Aj pri úprave väčších plôch je možné túto prácu urobiť ešte pomerne rýchlo viacmenej hospodárne, ak sa použijú rôzne čistiace zariadenia, prípadne účinné chemikálie.

Obdobne pre úpravu malých, alebo nepravidelnom čistení väčších plôch je možné ešte vystačiť s mechanickými metódami a jednoduchými pracovnými postupmi. Pri pravidelných zakázkach, ako aj pri veľkých plochách sa však už klasické pracovné postupy stávajú nevhodnými a čo sa výsledku týka, často neefektívnymi.

Odstránenie starých náterov tvorí z celkového postupu pri renovácii a úprave plochy časovo aj pracovne podstatnú časť, kde aj z ekonomického hľadiska je zaujímavé hľadať skrátenie a zjednodušenie. Pri príprave cenových ponúk pre výberové konania na rôzne objekty je nutné brať do úvahy nároky na správnu prípravu podkladu a tieto zohľadniť v nákladoch. Často však, aby bola dosiahnutá konkurencieschopnosť ponuky, dochádza k stanoveniu výslednej ceny prác tak, že zvýšené náklady na prípravu podkladu idú na úkor zisku z iných vykonávaných prác. Používanie neefektívnych metód prípravy podkladu tak znižuje celkový zisk pri komplexnej dodávke prác a naopak, použitie efektívnejšej metódy môže výrazne ovplyvniť nielen časovú, ale aj ekonomickú stránku dodávky.

2. Princíp činnosti a možnosti využitia vysokotlakového čističa STORCH-KRAKE

Ekologickým a ekonomickým riešením v tejto oblasti je vysokotlakový čistič Storch-Krake. Viacročnou praxou preverené jednotlivé agregáty zariadenia umožňujú jeho praktické nasadenie v interiéroch aj exteriéroch, pričom vôbec nevystáva problém s nežiaducim rozstrekovaním vody v okolí.

Funkcia:

Voda je privádzaná pod tlakom z klasického vysokotlakového čističa (ktorý tu slúži len ako zdroj vysokotlakovej vody) cez tlakovú hadicu do rotačnej trysky umiestnenej v čistiacej hlavici. Pracovná plocha hlavice je utesnená kefkami, aby nedochádzalo k rozstrekovaniu vody do okolia a aby bol zaistený permanentný podtlak v hlavici, umožňujúci odsávanie nečistôt.

Voda je pod tlakom natryskávaná na čistený povrch, z ktorého obija nečistoty, čiastočky farby, zvetralej omietky a pod.

Voda spolu s otryskanými časticami je ihneď odsávaná hadicou do zbernej nádoby, kde sú tuhé nečistoty odfiltrované. Podľa inštalovaného filtra môžu byť filtrované nečistoty od 0,2 do 0,6 mm priemeru.

Znečistená voda, už bez tuhých nečistôt, sa zhromažďuje na dne zbernej nádoby. Ak odpadová voda dosiahne určitú hladinu, zapne ponorné kalové čerpadlo a voda je odčerpaná, aby nedošlo k zaplneniu zbernej nádoby čističa.

Zariadenie je ľahko prenosné, postavené na podvozku. K zariadeniu je možné použiť ako zdroj vody niektorý zo známych vysokotlakových čističov (Kränzle, Kärcher, Wap...), podmienkou je, aby tieto mali regulovateľný tlak vody do 135 až 150 barov a výkon 11 až 14 litrov vody za minútu.

Vysokotlakový čistič KRAKE je použiteľný do tlaku 150 barov a teploty vody do

80°C. Predĺženie odsávacej hadice je možné do 20 m, v určitých prípadoch (samospád) až do 30 m.

Odsávacia časť:

Odsávacia hlavica vybavená dvomi odsávacími motormi má výkon 5400 litrov vzduchu/min. Tento odsávací výkon postačuje pre prácu až do dĺžky hadíc 30 m.

Pretože zariadenie je v princípe mokrým vysávačom, nie je možné ho používať na suché vysávanie.

Zariadenie je vybavené trojitou ochranou, zamedzujúcou poškodenie motora a elektronickej časti odsávacej hlavice. Sondy, umiestnené v odsávacej hlavici vypnú zariadenie ihneď, akonáhle sa naplní filtračný kôš. Odpadá tým nutnosť vizuálnej kontroly zo strany obsluhy. Sondy reagujú tiež na vytvorenie peny v zbernej nádobe, napr. v dôsledku použitia penivých odmasťovačov a pod. a zabránia tak prípadnému znehodnoteniu elektronickej časti zariadenia. Podtlaková ochrana motora vypne zariadenie v prípade, ak by malo dôjsť k poškodeniu motora preťažením, napr. pri upchatí odsávacej hadice. Mechanická záklopka uzavrie odsávaciu hlavicu pri prevrhnutí zariadenia, aby nedošlo k nežiaducemu vniknutiu vody do elektronickej časti hlavice.

Možnosti využitia:

Vysokotlakový čistič Krake nerozstrekuje pri práci žiadnu vodu do okolia. Celý proces čistenia sa uskutočňuje v čistiacej hlavici, vybavenej tesniacimi kefkami. S úspechom je možné preto zariadenie použiť najmä v interiéroch, kde nesmie byť rozstrekovaná voda (parkety, čistenie len časti steny, stropu, apod.). Výhodné je použitie zariadenia tiež v exteriéroch s vysokou frekvenciou chodcov, bez zvláštnych požiadaviek na prikrytie pracovného priestoru plachtami apod.

Povaha podkladu nehraje zvlášť veľkú úlohu, ak je možné na menej frekventovanom mieste odskúšať čistiaci účinok a prispôbiť tlak, resp. použitie vhodného doplnkového príslušenstva. S vysokotlakovým čističom Štorch-Krake je možné čistiť najmä nasledovné povrchy:

- stierkový, ako aj omietkový podklad
- členité fasády
- drevo
- kov
- umelú hmotu

nezávisle na tom, či sú to zvislé plochy (steny, fasády), alebo vodorovné (podlahy, stropy).

Dôležitou podmienkou je, aby tesniace kefky čistiacej hlavice mohli sledovať čistený povrch a tým by bol zaistený dostatočný podtlak v hlavici pre odsávanie nečistôt. Členité povrchy je možné čistiť pomocou malej čistiacej hlavice.

Zariadenie je možné používať ako na hladkých povrchoch, tak aj na hrubom podklade. Podľa podkladu sa tesniace kefky vysunutím alebo zasunutím prispôbia tak, aby plnili svoju funkciu.

Pri práci s čistiacou hlavicom je zaistená stabilná vzdialenosť vysokotlakovej trysky od čisteného povrchu. Tým sa dosahuje rovnomerná kvalita čistenia, na rozdiel od čistenia voľným lúčom pri použití klasických vysokotlakových čističov.

Pri práci s tlakom do 150 barov môže dochádzať k nežiaducemu poškodzovaniu podkladu. Dôležité je preto pracovný tlak zariadenia prispôbiť čistenému podkladu. Pri čistení mäkkých, alebo chýlostivých podkladov sa nastavuje adekvátne nižší tlak, pri čistení betónov, mramorových podláh apod. je možné pracovať s maximálnym tlakom.

Čistiaca hlavica je vybavená štyrmi vodiacimi kolieskami. V prípade, ak pri čistení mäkkého povrchu tieto kolieska zanechávajú vplyvom podtlaku na podklade stopy, vymenia sa jednoducho za širšie, aby sa rozložil tlak na väčšiu plochu.

Príklady použitia čističa Krake:

V interiéri:

- steny
- schodiská
- pivnice
- haly
- kotolne
- skladové priestory
- schody
- drevené, alebo mramorové podlahy apod.

V exteriéri:

- viac alebo menej členité fasády
- podchody
- balkóny
- drevené strešné krytiny

3. Varianty doplnkového príslušenstva, výhody bezodpadového vysokotlakového čistenia

Filtre:

Pre rozličné nasadenia sú v doplnkovom prog. k dispozícii rôzne filtre - 200, 300, 400, alebo 600 mikrónové, polypropylénové pre viaczásobné použitie, alebo jednorázový filter.

Volbu filtra určuje charakter čistého povrchu. Filter musí byť zvolený tak, aby zachytával čo možno najviac a najmenších častíc, avšak súčasne tak, aby sa zbytočne neupchával.

Zariadenie pre čistenie podláh:

Pre veľkoplošné čistenie podláh je výhodné ako doplnok použiť nadstavec pre veľkú čistiacu hlavicu. Umožňuje čistenie podláh bez námahy.

Široké vodiace kolieska pre čistiacu hlavicu: Aby nedochádzalo k poškodzovaniu

mäkkého podkladu pri čistení (podtlak v čistiacej hlavici pritláča vodiace kolieska na povrch), je možné použiť široké kolieskas umelohmotným poťahom. Tlak sa tak rozloží na väčšiu plochu a nedochádza k vytváraniu vrypov na povrchu.

Tryska s plochým lúčom:

Pri dodávke zariadenia je v čistiacej hlavici inštalovaná tryska s ostrým lúčom. Pri čistení chýlostivejších podkladov môže dochádzať k poškodzovaniu povrchu, vytváraniu vrypov apod. Pre tieto prípady je výhodné použiť trysku s plochým lúčom, ktorá vytvára vejárovitý lúč tlakovej vody.

Nosné popruhy so závesným hákom:

Najmä pri práci vo výškach (na lešení, alebo na rebríku), ako aj pri čistení stropov je možné váhu hadíc preniesť na nosné popruhy, ktoré sa zavesia na plecia a tým sa odľahčí rukám - nemusia niesť celú váhu hadíc. Obdobne je možné hadice zavesiť na lešenie, alebo rebrík a v rukách niesť len hmotnosť jedného - dvoch metrov hadíc.

Výhody a prednosti práce s vysokotlakovým čističom Storch-Krake

Možnosť	Význam	Výhoda, použitie
Práca s kombináciou vysokotl. čističa a čističa Krake, kedy voda čistí povrch a je odsávaná	- žiadna voda, ani nečistota nie je rostrekaná do okolia - odpadá použitie krycích fólií, žlabov a zberných nádob	- nevznikajú náklady na prikrytie pracoviska, obstaranie nádob - žiadne prestoje a ekon. straty - práca v interiéroch
Pevné častice sú od-filtrované	- prefiltrovaná voda môže byť odvedená do kanalizácie	- žiadne náklady na dodatočné oddeľovanie nečistôt
Práca s veľkou, alebo malou čistiacou hlavickou	- čistenie rôzne členitých plôch - rovnomerná vzdialenosť trysky	- žiadne dodatočné dočisťovanie - rovnomerná kvalita čistenia
Nastaviteľné tesniace kefky	- kefky sa dajú prispôsobiť každému povrchu	- možnosť pracovať ako na hladkých, tak aj hrubých podkladoch
Čistič Krake môže pracovať do 150 barov a 80oC vody	- tlak a teplota vody sú prispôsobené povrchu	- použitie teplej vody zvyšuje efektivitu práce o 30 až 40 %
Rozličné hrúbky filtrov	- pevné častice sú filtrované od 0,2 do 0.6 mm priemeru	- umožňuje odvádzanie vody po filtrácii priamo do kanalizácie
Elektronická ochrana odsávacej hlavice	- ochrana vypne zariadenie pri úhrze poškodenia	- odsávacia hlavica sa nemôže poškodiť vplyvom vody, peny, ap.

Automatické zapínanie
a vypínanie kalového
čerpadla

- zapína pri určitej hladine
vody

- kalové čerpadlo nebeží zbytočne
kalové čerpadlo nebeží zbytočne
zo zbernej nádoby

Vysokotlakový čistič Krake
je jednoducho rozberateľný

- umožňuje jednoduchý prevoz
aj v osobnom aute
- jednoduché premiestnenie
aj na menej prístupné miesta

**NOVÉ TECHNOLOGIE NA OBNOVU A REKONŠTRUKCIU PAMĽATOK -
BAUMIT SANAČNÉ SYSTÉMY "SANOVA"**

Ing. Tomáš Sepp - BAUMIT HIROCEM, s.r.o. Bratislava

**B
A
R
D
K
O
R
T
A
K
T

'9
7**

Úvod

Fasádna omietka resp. fasádny náter mali vždy v stavebnej praxi veľký význam, nakoľko ako "pokožka" stavebného diela či budovy vytvárali a určovali celkovú optiku stavebného diela. Ako profesionáli nemôžeme samozrejme vnímať a hodnotiť objekt len podľa vonkajšieho vzhľadu, či optických kritérií. Naopak, práve v dnešných časoch, keď problematika ochrany stavebných diel a sanácia stavebnej substancie zohráva stále väčšiu úlohu, prislúcha fasádnemu omietkovému systému predovšetkým funkcia ochrany a zachovania stavebného diela. Nakoľko celá problematika porúch fasádnych omietok, či náterov súvisí najmä s pôsobením vlhkosti na fasádu, ako aj s jej transportom, je potrebné zaoberať sa najmä rade ochranou fasády pred vlhkosťou ako aj podmienkami zachovania stability omietkového systému z hľadiska stavebnofyzikálnych vlastností jednotlivých vrstiev systému. Prísne teoretické kritériá, ktoré sú kladené na fasádne systémy spĺňajú v plnej miere Baumit sanačné omietkové systémy.

Prečo sanačné omietky?

Sanačné omietky sa už asi 15 rokov výrazne presadzujú pri sanácii vlhkých a soľami poškodených murív predovšetkým historických objektov a suterénnych priestorov obytných domov. Systémy sanačných omietok sa v praxi v plnej miere osvedčili, napriek hlasom skeptikov, ktorí po skúsenostiach z minulosti neprejavovali dôveru voči novým poznatkom. Nemožno sa tomu čudovať, keď spomenieme riešenia ako boli vysokopevnostné cementové omietky, izolačné nátery muriva na báze asfaltov, najrôznejšie spôsoby "odvetrávania muriva", či toľko diskutované metódy "vysušania" muriva pomocou elektroosmózy. Všetky riešenia sľubovali "100%-né" riešenia, a ťažili z nevedomosti zákazníka, na ktorú najviac doplatil investor či peňaženka majiteľa domu. Sanačné omietky sú špeciálne produkty, ktoré spĺňajú z hľadiska vlhkého a soľami poškodeného podkladu dôležité požiadavky:

- umožňujú vysokú priepustnosť vodných pár ($\mu \leq 12$, teda minimálne tak dobre ako čisto vápenné omietky)
- obsahujú veľké množstvo vzduchových makropórov, ktoré umožňujú prijímanie a uskladnenie škodlivých solí (obsah vzduchových pórov čerstvej malty > 25%)
- neumožňujú vlhkosti (vode) a soľným roztokom preniknúť na povrch omietky (kapilárna nasiakavosť vody po 24 h: $5 \text{ mm} < h < 2 \text{ mm}$)

Vďaka týmto vlastnostiam sanačné omietky

- umožňujú rýchly transport vlhkosti v podobe vodných pár na povrch. Týmto sa zamedzí ďalšiemu kapilárnemu vzlianiu vlhkosti smerom nahor
- znemožňujú transport vlhkosti a solí na povrch omietky, čím zostáva povrch suchý a opticky v bezchybnom stave

- umožňujú uskladnenie škodlivých solí (nedochádza k "výkvetom" solí a k porušeniu omietky vplyvom ich kryštalizácie
- odolávajú poveternostným podmienkam a sú vodoodpudivé

Sanačné omietky podľa WTA

Spoločnosť WTA (vedeckotechnická spoločnosť pre sanáciu stavieb a ochranu pamiatok, pozn. autora) vydala už v roku 1985 dokument o sanačných podmienkach, v ktorej definovala ich najdôležitejšie vlastnosti a funkčné požiadavky. Prepracovaný dokument "Systémy sanačných omietok" má označenie 2-2-91. Definuje nové požiadavky na stavebno - fyzikálne vlastnosti, výrobu a kontrolu kvality systémov sanačných omietok. Systém sanačnej omietky podľa WTA má nasledovnú skladbu:

1) Sanačný prednástretek

Prednástretek zabezpečuje v skladbe systému dokonalé spojenie omietky a podkladu. Pri podklade s rôznou nasiakavosťou (napr. zmiešané murivo tehla - kameň a pod.), čo je častý prípad pri starších objektoch slúži zároveň ako regulátor nasiakavosti. V prípade sanačného systému WTA sa nanáša prednástretek s 50% krytím. V prípade plnoplošného nanášania musí mať príslušný prednástretek určitú kapilárnu savosť, aby sa zabránilo nepriedyšnému uzavretiu povrchu. Nasiakavosť vody (prienik) musí byť po 1 hod. viac ako 5 mm, po 24 hod sa musí rovnať hrúbke vzorky.

2) Pórová jadrová omietka

Slúži na vyrovnanie nerovností podkladu a ako "zásobník" solí osobitne pri murive silne zaťaženom soľami a vlhkosťou. Platí tu obvyklé pravidlo - pevnosť jednotlivých vrstiev sa znižuje smerom von. Pre získanie čo najväčšieho obsahu vzduchových makropórov pre "skladovanie" solí je požadovaný obsah pórov viac ako 45%. Koeficient difúzneho odporu vodných pár $\mu < 18$.

3) Sanačná omietka

Sanačná omietka musí podľa smernice WTA spĺňať náročné kritériá. Musí na jednej strane umožňovať dostatočnú priepustnosť vodných pár z vlhkého muriva smerom do exteriéru, na druhej strane musí fasádu chrániť pred vplyvom počasia, vlhkosťou, mrazom a pod. Koeficient difúzneho odporu vodných pár $\mu < 12$, obsah vzduchových pórov (porozita) musí byť $> 40\%$.

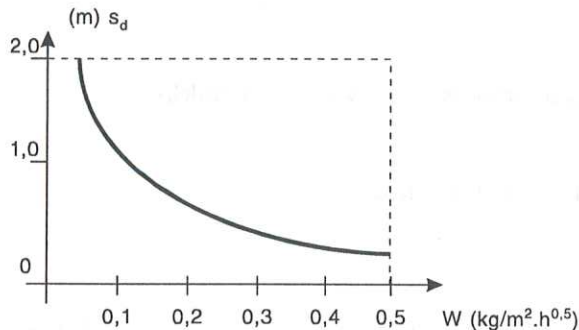
Ochrana fasády

Optimálna ochrana fasády je dôležitá z hľadiska ochrany vrstiev sanačného systému a tým ochrany stavebnej substancie. Fasáda musí súčasne spĺňať najmä dve podstatné požiadavky. Musí byť **vodoodpudivá** a musí umožňovať **difúziu vodných pár**. Vodoodpudivosť súvisí s kapilárnou nasiakavosťou príslušnej vrstvy fasády.

Kapilárnu nasiakavosť stavebnej fyzike popisuje tzv. Koeficient nasiakavosti vody

(w). Určuje nasiakavosť stavebného materiálu v kg/m^2 plochy v závislosti od času. V stavebnej fyzike sa určujú všeobecne vrstvy, ktorých nasiakavosť $w \leq 0,5 \text{ kg}/\text{m}^2 \cdot \text{h}^{0,5}$ ako **vodoodpudivé**, vrstvy, ktorých nasiakavosť $w \leq 0,2 \text{ kg}/\text{m}^2 \cdot \text{h}^{0,5}$ ako **vodovzdorné**.

Požiadavky na ochranu fasády sú definované v požiadavkách "Teórie ochrany fasády" podľa Dr. Kunzela:

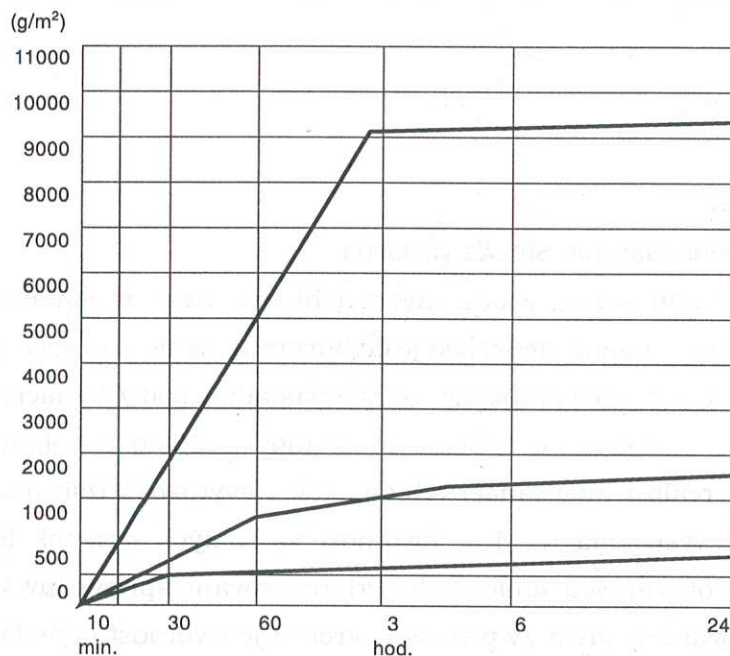
Požiadavky:

1. $w \leq 0,5 \text{ kg}/\text{m}^2 \cdot \text{h}^{0,5}$
2. $s_d \leq 2,0 \text{ m}$
3. $w \cdot s_d \leq 0,1 \text{ kg}/\text{m}^2 \cdot \text{h}^{0,5}$

w - koeficient nasiakivosti vody ($\text{kg}/\text{m}^2 \cdot \text{h}^{0,5}$)

s_d - ekvivalentná difúzna hrúbka vzduchovej vrstvy (m)

Pre zaujímavosť uvádzame nasiakavosť vybraných omietok Baumit

Prednástretek
 Jadrová omietka
 Termo omietka
 MVS 25
 Jemná štuková omietka

Sanova omietka
 Puferová omietka
 MCS 35

Sanačná omietka W
Sanova omietka S
Sanova štuková omietka
 Ušľachtilá omietka
Silikátová omietka
 Omietka Granolan
Silikátová farba
 Farba Granolan

Z uvedených požiadaviek je zrejmé, že mimoriadne dôležitý výber vhodného fasádneho náteru. Krycia vrstva na fasáde /náter/ musí mať ekvivalentnú hrúbku difúznej vrstvy $S_d \leq 0,2 \text{ m}$ a koeficient nasiakivosti vody $w \leq 0,2 \text{ kg}/\text{m}^2 \cdot \text{h}^{0,5}$. Najväčšiu priepustnosť vodných pár majú silikátové fasádne farby, ktoré sa nanášajú na príslušný základ /penetráciu/, vždy na vyzretú omietku /cca. 1 deň/1 mm hrúbky omietky/.

Baumit sanačné systémy "SANOVA"

A. Baumit Sanova systém L

Použitie: Baumit Sanova L je optimálne zosúladený sanačný systém vhodný na sanáciu omietky pri vlhkom a čiastočne zasolenom murive. Je vhodný pre vonkajšie i vnútorné použitie. Je zároveň tepelnoizolačný omietkový systém.

Skladba systému:

1. Baumit Sanova prednástreč
2. Baumit Sanova omietka L /Baumit Sanova omietka S - v oblasti sokla/
3. Baumit Sanova jemná omietka
4. Baumit Silikátová omietka, alebo Baumit Silikátová farba

B. Baumit Sanova systém W

Použitie: Baumit Sanova systém W je určený pre ekologickú sanáciu omietok pri vysokom zaťažení soľami a vlhkosťou. Optimálne prepracovaný sanačný systém je vhodný pre vonkajšie i vnútorné použitie. Jednotlivé komponenty systému v plnej miere spĺňajú kritériá smernice WTA.

Skladba systému:

1. Baumit Sanova prednástreč
2. Baumit Sanova puferová omietka
3. Baumit Sanova omietka W
4. Baumit Sanova jemná omietka
5. Baumit Silikátová omietka, alebo Baumit Silikátová farba

V mnohých prípadoch sa aplikujú sanačné omietky ako hlavné riešenie sanácie vlhkého a soľami poškodeného muriva, najmä vtedy, keď je dodatočné riešenie vodorovnej izolácie z rôznych dôvodov nemožné /statické problémy, vysoké náklady a pod./ Sanačné omietky predstavujú praktické a hospodárne riešenie problémov vlhkého a soľami poškodeného muriva. Náklady na realizovanie sanačných omietok sú výrazne nižšie ako náklady na iný spôsob riešenia vysušenia muriva. Životnosť sanačných omietok je niekoľkonásobne vyššia ako pri obyčajných omietkach. Pri realizovaní sprievodných opatrení, ako je horizontálne izolovanie muriva /v prípade potreby/ je životnosť omietky porovnateľná s omietkami na suchom murive.

Zhrnutie

Baumit sanačné systémy Sanova W a Sanova L zodpovedajú v plnej miere zásadám teórie ochrany fasády a zaručuje funkčnosť a stabilitu fasádneho omietkového systému. Sú zárukou dlhodobej ochrany fasády /stavebnej substancie/ v zmysle najnovších poznatkov z oblasti stavebných materiálov, pri rešpektovaní požiadaviek z hľadiska pamiatkovej ochrany objektov.

POSTAVENIE STAVEBNEJ CHÉMIE PRI REKONŠTRUKCIÁCH

Doc. Ing. Ivan Hyben, CSc. - SvF TU Košice

RNDr. Eva Terpáková, CSc. - SvF TU Košice

B
A
R
D
K
O
R
T
A
K
T

'9
7

A B S T R A K T

Pri realizácii rekonštrukčných prác má značný význam diagnostické posúdenie stavu historického objektu, keďže od jeho záverov bude závisieť nielen technologický postup prác, ale aj výber sanačných materiálov. Ak ide o významný objekt historického významu, je nutné pristupovať k rekonštrukčným prácam zodpovedne s prihliadnutím na požiadavku zachovania autentičnosti vzhľadu a funkčnosti.

1. V O D

Pri jednotlivých hodnoteniach sa zvyčajne vychádza z informácií získaných vizuálnou prehliadkou a dostupných stanovení priamo v teréne, nakoľko tieto výsledky priamo ovplyvňujú budúce riešenie obnovy, návrh pre obnovu historicky významných častí, zrušenie nevhodných prestavieb a adaptácií, ale najmä statickú bezpečnosť obnoveného objektu. Určujeme /1,3/:

- funkčnosť objektu
- polohu objektu
- vplyvy životného prostredia na jednotlivé časti objektu s vytypovaním hlavných zložiek
- najvážnejšie poruchy s dopadom na statické pôsobenie objektu, v prípade že ich prejav je evidentný
- rozsah a spôsob vykonania rekonštrukcie
- technológie použité pri výstavbe

Na základe zistených skutočností sa pristúpi k detailnému vypracovaniu metodického postupu. Jednotlivé kroky budú závisieť od:

- požiadaviek investora, či ide o stavebno-technický prieskum, alebo stavebno-expertízne posúdenie s vypracovaním detailných podkladov pre postup prác pri rekonštrukcii
- rozsahu poškodenia objektu, pričom posúdenie sa môže týkať objektu ako stavebného celku, alebo iba jednotlivých poškodených častí.

Pri každom posudzovaní sa musí zohľadniť aj dostupnosť technickej a historickej dokumentácie. Táto v mnohých prípadoch nie je k dispozícii. V takom prípade sa celkové závery môžu opierať iba o stanovené výsledky. V prípade zistenia neočakávaných skutočností môže byť metodický postup aj pozmenený, samozrejme s prihliadnutím na vyššie uvedené body.

2. METODICKÝ POSTUP PRI POSÚDENÍ KONKRÉTNĚHO OBJEKTU HISTORICKÉHO VÝZNAMU

Pokúsime sa v nasledujúcom texte popísať konkrétny metodický postup, ktorý je zvyčajne aplikovaný pri posudzovaní objektu historického významu /3/.

Pri každom posúdení je potrebné vychádzať z popisu konštrukcie, pričom nie je vždy k dispozícii technická dokumentácia. Mnohokrát je poskytnutý materiál, ktorý

predstavujú iba náčrty nezodpovedajúce reálnej situácii, nie je zriedkavosťou zistenie diferencií vo forme nových okien, priečok, prípadne nových priestorov po vybúraní nenosných konštrukcií. Po vizuálnom porovnaní s dostupnou dokumentáciou sa sumarizuje skladba nosných a nenosných konštrukcií posudzovaného objektu:

- a, zvislé nosné konštrukcie: - muriva, steny a piliere z tehál
 - kamenné muriva
 - kamenné muriva prekládané tehľami
 - iné napr. mramorov alebo betónové stĺpy
- b, vodorovné nosné konštrukcie a klenby: - murované a betónové klenby
 - kamenné klenby
 - kamenné klenby prekládané tehľami
 - železobetónové stropy
- c, drevené konštrukcie napr. krovy, stĺpy, schodiská
- d, oceľové konštrukcie
- e, doplnkové konštrukcie, najmä časti charakterizujúce napr. estetickú formu obdobia postavenia pôvodného objektu

Cieľom každého posúdenia je predovšetkým odpoveď na otázky, ktoré sú z hľadiska rekonštrukcie najdôležitejšie:

- reálnosť rekonštrukcie objektov, alebo častí zo statického hľadiska, pričom je nutné rozčleniť nosné konštrukcie na:
 - konštrukcie bez vážnejších statických porúch, ktorých ďalšie používanie je možné bez vážnejších zásahov do nosného systému
 - konštrukcie, ktoré vykazujú určité statické poruchy, pričom ich ďalšie používanie, to znamená ich bezpečnosť a použiteľnosť, musíme preukázať
 - konštrukcie, ktorých okamžitá sanácia je nevyhnutná a už pred ich samotnou rekonštrukciou je nutné ich staticky zabezpečiť
- stanovenie tzv. informatívnych pevností materiálov
- stanovenie miery poškodenia materiálov nosného systému
- miery poškodenia povrchových častí exteriérov ako aj interiérov

2.1. Stavebná chémia pri posudzovaní objektu

Pri posudzovaní konštrukčných prvkov stavieb možno postupovať dvomi spôsobmi /3/:

1. posúdením častí objektu "in situ"
2. odobratím vzoriek z vytypovaných častí a ich spracovaním v laboratóriu

V prípade, že ide o historické objekty je pomerne náročné uskutočniť chemické posúdenie. Stanovenia "in situ" tak, ako aj skúšky na odobratých vzorkách predstavujú väčší, alebo menší zásah minimálne na povrchových častiach objektu. Preto sa priamo na najviac poškodených častiach objektu uskutočňujú informatívne testy, na základe

ktorých sa potom mechanicky odoberajú vzorky na laboratórne posúdenie. Je potrebné zdôrazniť, že odber sa vždy uskutočňuje šetrne, väčšinou iba z poškodených častí, povrchových vrstiev, zriedkavo vo forme jadrových vývrtov, aby sa väčšinou pamiatkovo-chránený objekt ešte viac nepoškodil. Pri chemickom posúdení kvalitatívnych zmien, či už materiálu, alebo časti konštrukcie sa väčšinou stanovuje:

percentuálny obsah vlhkosti

na stanovenie in situ je možné použiť napr. vlhkomery, presná hodnota stanovená v laboratóriu je založená na postupnom sušení do konštantnej hmotnosti pri 105 + 5 °C, pričom stanovený rozdiel hmotnosti predstavuje obsah kapilárne a povrchovo viazanej vodnej fázy /2/

presná hodnota pH hodnôt - alkality

dôležitým ukazovateľom kvalitatívnych zmien v omietkách, murovacích maltách ako aj betónových prvkoch je zmena pH hodnôt. Túto je možné určiť efektívnu semikvantitatívnu skúškou "in situ" a to pomocou vhodných indikátorov, ktoré sa prejavujú farebnou zmenou v závislosti od reakcie prostredia. V prípade potreby presného stanovenia sa odoberie vhodným spôsobom reprezentatívna vzorka, a v laboratóriu sa stanoví hodnota pH potenciometricky pomocou pH metra podľa /2/.

prítomnosť agresívnych zložiek z prostredia

pri exponovaných objektoch sa mechanicky odoberie napr. ster z povrchu znečistenej časti objektu a tento sa podrobí kvalitatívnej skúke na prítomnosť vytypovaných agresívnych zložiek. Na tieto účely existujú aj prenosné súbavy - sety, takže stanovenie je možné aj v teréne. Pri vysokopozitívnych výsledkoch sa stanovuje presná koncentrácia v laboratórnych podmienkach napr. podľa /2/.

- v prípade zvýšenej **prítomnosti novotvarov vo forme výkvetov, vyžrážaných solí a pod.** sa môže uskutočniť ich kvalitatívne posúdenie napr. dominantné katióny, anióny aj in situ, avšak ich kvantitatívne stanovenie, prípadne ich štruktúrne určenie vhodnými analytickými metodikami v laboratóriách opäť z dostatočného množstva vzorky

- **pri vystužených konštrukciách** sa určuje poloha, priemer a krytie kovových prvkov - v teréne použitím napr. profometra, prípadne termovíziou, miera poškodenia - zníženie pevnosti výstuže rádiografickými metódami. Na určenie miery korozívneho napadnutia je tiež možné aplikovať prístrojové zariadenia využívajúce elektrochemické metódy stanovenia fyzikálno-chemických vlastností nosného prvku. Dôkladné laboratórne posúdenie je možné iba v prípade obetovania vhodného reprezentanta /3/, čo však predstavuje značný zásah do konštrukcie s dopadom na jej statické zabezpečenie.

3. Z Á V E R

Po dôkladnej analýze všetkých informácií z príslušnej dokumentácie, ako aj stanovených charakteristík možno zhrnúť do návrhu potrebných opatrení:

Vážení účastníci seminára,

dovoľte, aby som Vás v krátkosti oboznámil z trendami vo vývoji a výrobe materiálov, ktoré sa používajú pri obnove starých historických budov, uličie, a námestí.

Z pohľadu historického a umeleckého, predstavuje súčasné územie Talianska najkoncentrovanejšiu a najpestrejšiu škálu historických objektov z rôzneho obdobia. Z tohto faktu vychádza aj nepomerne veľmi zložitá situácia pri obnove týchto objektov. Preto popredný svetový výrobca neglazovanej keramiky firma Ceramiche Caesar z Talianska úzko spolupracuje s pamiatkármi pri vývoji a návrhu nových dizajnov dlažieb, ktoré sú určené na obnovu starých historických objektov.

Firme Ceramiche Caesar patrí hneď niekoľko prvenstiev v uvádzaní svetových novinek v dlažbách, vhodných na rekonštrukciu pamiatkových objektov, ktoré spĺňajú požiadavky pamiatkárov. Boli to série: **Antiche Pietre, Andalusia, Le Grotte, Mosaico a v súčasnosti je to séria Habitat a Stonewood.**

Po uvedení už spomínaných sérií na trh, v priebehu veľmi krátkej doby určili smer v dizajne v tejto oblasti a veľa firiem ihneď napodobnilo ich vzor.

Pre všetky výrobky firmy Ceramiche Caesar platí, že je to neglazovaná keramika vhodná na dlažbu resp. obklad v interiéroch a exteriéroch. Stupeň tvrdosti povrchu podľa Mohsa 8 a viac. Nasiakavosť vody menšia než 0,05 %. Mrazuvzdornosť. Farebná odolnosť proti svetlu. Odolnosť voči chemickým vplyvom.

Keď porovnáme tieto technické parametre s prírodným kameňom, ktorý sa najčastejšie používal v historických objektoch na tieto účely, zistíme, že všetky technické parametre sú niekoľkonásobne lepšie v prospech neglazovanej keramiky.

A druhý, taktiež nie zanedbateľný faktor, je ekonomický, t.j. výrobky firmy **Ceramiche Caesar** sú niekoľkonásobne lacnejšie než prírodný kameň.

Z hľadiska dizajnu, súčasné moderné technológie zvládnu túto požiadavku na takú mieru, že tieto materiály sú takmer navlas podobné s prírodným kameňom.

Pre zaujímavosť Vám uvediem technické parametre prírodných kameňov. Stupeň tvrdosti podľa Mohsa: mramor 3.4, žula 6.7, nasiakavosť vody od 0,7 % až po 5 %. U väčšiny prírodných kameňov nie je farebná odolnosť voči svetlu. Taktiež niektoré typy kameňa nie sú vhodné na použitie do exteriéru. Ani jeden druh kameňa nemá odolnosť voči chemickým vplyvom.

Teraz by som Vám v krátkosti predstavil tieto výrobky:

Séria Antiche Pietre: vyrába sa v 9-tich farbách v dvoch rozmeroch. Protišmykovosť povrchu je R10 A+B, doplnkový sortiment: - špeciálne tvarovky, fácie, obrazce. Hrúbka 12 mm.

Táto dlažba bola vyvinutá na požiadavku pamiatkárov a je vhodná na rekonštrukciu uličiek, námestí a peších zón. Z dôvodu, že vo väčšej časti Európy je zakázané použitie

betónovej zámkovej dlažby v starých historických zónach, čo na rozdiel u nás je možné. Minimálna veľkosť špár 5 mm, optimálna je až 10 mm.

Séria Andalusia: vyrába sa v 8-mich farbách, spolu so špeciálnymi tvarovkami, fáciami a obrazcami. Určená na použitie do interiérov a exteriérov starých historických budov.

Séria Le Grotte: vyrába sa v 5-tich farbách a 6-tich rozmeroch, spolu so špeciálnymi tvarovkami a obrazcami, pri kombinácii rôznych rozmerov vzniká nepravidelný špárorez. Použitie: interiéry a exteriéry starých historických objektov.

Séria Masaico: je to ručná výroba dlažby podľa požiadavky. Je možné vytvoriť akúkoľvek kópiu starej mozaikovej dlažby podľa požiadaviek.

Séria Habitat: vyrába sa v 5-tich farbách, spolu so špeciálnymi tvarovkami, fáciami a obrazcami. Vhodná do interiérov, exteriérov historických objektov.

Séria Stonewood: vyrába sa v 5-tich farbách. Použitie: historické objekty, kde je nutné dodržať podmienku dizajnu drevenej podlahy.

Na záver by som Vás pozval, aby ste si tieto výrobky prezreli tu na našej výstavke. Prípadné ďalšie podrobnejšie informácie Vám rád poskytnem.

**OCHRANA A OBNOVA LUDOVEJ ARCHITEKTÚRY
ÚVAHA O ARCHITEKTÚRE SLOVENSKEJ DEDINY V SÚČASNOSTI**

Doc. Ing. arch. Janka Krivošová, CSc. - FA STU Bratislava

**B
A
R
D
K
O
R
T
A
R
K
T

'9
7**

V poslednom období na najrozličnejších konferenciách, seminároch, či medzi odborníkmi, ale i laikmi som počula hovoriť o hodnotách ľudovej architektúry, o vzácnom dedičstve, o hlbokej kultúrnosti a výtvarnom nadaní nášho ľudu. Všetky tieto úvahy by naplňali človeka radosťou a hrdosťou, že z takéhoto prostredia pochodíme, a že si toto dedičstvo vieme vážiť, keby sme nestáli už iba nad žalostným torzom obrovského fondu ľudovej architektúry, ktorý sme tu mali, a ktorý nám potichu po vojne zanikol.

Predchádzajúce desaťročia dôkladne zdevastovali výtvarné cítenie na dedine. Tak, ako sa v 2. polovici 20. storočia vyzliekla dedina z kroja do konfekcie a dnes už iba najstaršie ženy zo sporivosti dodierajú posledné zvyšky krojov, rovnako sa dedina za posledných 30 či 40 rokov presťahovala z dreveníc, či múraníc do betónových, tehlových alebo kvádrových "štvorcov" najrozličnejšieho tvaru. Je až neuveriteľné, aké rozličné formy dokázali ľudia objaviť pre svoj dom. Vzdelaní, kultúrni ľudia s vyspelým, kultivovaným vkusom môžu z nadhľadu svojho vytríbeného vkusu priam pohrdavo hodnotiť pokusy, či urputné chaporenie nášho ľudu po najnečakanejšom výsledku, ba výtržníctve. Možno vari usporiadať poľovačku na čudné experimenty. Všetko by bolo fajn, keby to bola iba hra. Ale všetko toto je vážne. Naši dedinčania tieto "štvorce" alebo televízorové domy s balkónmi, na ktoré nikdy nechodia, s mnohými zbytočnými a nevyužívanými izbami, s plochými strechami, zakamuflovanými čudnou atikou postavili vlastnými rukami, zaplatili vlastnými úsporami, vložili do nich všetky svoje najlepšie nápady. Pri svojich cestách po dedinách som si vypočula ne jeden príbeh domu, ktorý ako upír vysal všetky sily zo stavebníka, či celej rodiny a namiesto šťastného domova znamenal tragédiu. Ak poznáte zázemie, máme právo na nadhľad?

Skôr si myslím, že je neustále treba mať na pamäti aspoň tie najzávažnejšie príčiny, ktoré priviedli dediny do dnešnej podoby. Dedinský človek bol po stáročia roľníkom, od svitu do mrku, od jari do zimy bol na poli alebo na lúkach, či v horách a odrazu bol nútený vstúpiť do družstva i s ťažko nadobudnutým majetkom. Zrazu a celkom nepripravený sa zmenil na robotníka na družstve s pracovnou dobou a mzdou, zrazu bol degradovaný na vykonávateľov rozkazov, ktoré vydávali často nekompetentní, ktorí nerozumeli ani pôde ani rytmu života na dedine, ba pousilovali sa všetko zmeniť. Zrazu sa stavitelstvo na dedine zmenilo na dedičstvo kapitalizmu, namiesto dreva, ktoré sa z kvalitného stavebného materiálu stalo surovinou pre výrobu papiera a bukasu, stavebníci začali používať betón. Namiesto dôverne známych strmých sedlových a valbových striech - čo im ostalo - bez dreva museli stavať strechy ploché. Namiesto zdedenej schopnosti virtuózne zušľachtiť drevo, svoju túžbu po výtvarnej tvorivosti improvizovali vo farebnom brizolite so zrkadielkami, v perfektne technicky realizovaných sgrafitových fasádach so šachovnicovými obkladmi. Povaha nášho dedinského človeka, jeho prirodzená činorodosť, voľný čas, ktorý bol po zániku domácich hospodárstiev oveľa väčší, rodinná súdržnosť a spolupráca viedli k rozkvetu stavebnej činnosti na

dedine i k vzniku "slovenskej dovolenky", teda k cirkulovanej pomoci pri práci na stavbe domov.

Oficiálnou líniou spoločnosti bolo zjednotenie dediny s mestom. Dedina sa mestu mala vyrovnáť. Dnes už nám všetkým prezradili sociológovia všeličo o dedinskej societe a aj o rozdieloch medzi 100 bytovým panelákom a dedine so 100 rodinami. Ale tá márna snaha bola cieľavedomá, štátom tvrdo presadzovaná.

Nemožno zabudnúť ani na názory odbornej verejnosti, ktorá mala jedinečnú šancu usmerniť obrovský stavebný búm na dedinách, a ktorá sa v podstate pridala k zjednocovaniu dediny s mestom.

Architekti sa podujali na tvorbu domov pre dedinu. ŠPTÚ vytvoril až 3 zväzky katalógu obytných domov, ktoré - dielo renomovaných odborníkov - rad-radom schvaľovali na stavebných odboroch. Projekty sem-tam mali rustikálne črty najrozličnejšej proveniencie, ale najčastejšie vychádzali z obdivovaného funkcionalizmu a vďaka tejto bezbrannej šírke názorov sa naše dediny zmenili na beznázorovú zmes. Dnes už všetci vidia výsledky.

Preto v prednáškach a ateliérovej tvorbe na Fakulte architektúry STU chceme v študentoch prebudiť ozajstný záujem, postavený na seriózných vedomostiach a je povzbudením, že mládež prejavuje viac citu a vzťahu k dedičstvu starých otcov, ako ich rodičia, ktorých deformovala ideológia predchádzajúcich rokov.

**OBJEKTNUTZUNG UND DENKMALPFLENGE AM BEISPIEL DER STADT
KREMS A. D. DONAU**

**PROBLEMATIKA MESTSKÝCH PAMIAŤOVÝCH CENTIER Z POHLADU
VYUŽITIA HISTORICKÝCH OBJEKTOV PRE POTREBY SÚČASNOSTI.
VYUŽITIE OBJEKTOV A PAMIAŤOVÁ STAROSTLIVOSŤ,
PREZENTOVANÁ NA PRÍKLADE MESTA KREMS NA DUNAJI**

Dr. Ernst Englisch - Magistrat der Stadt Krems an der Donau

- Austria Magistrát mesta Krems na Dunaji - Rakúsko

**B
A
R
D
K
O
R
T
A
K
T

'9
7**

Die Stadt Krems an der Donau besteht aus zwei historischen Stadtkernen, Krems und Stein, die historischer Zeit jeweils mit einer Mauer umgeben waren. Von diesen Stadtkernen ist im Verlauf des Vortrages die Rede, unberücksichtigt bleiben die spätere Verbauung ab der Mitte des 19. Jhdts., die modernen Wohnviertel und die eigemeindeten Orte, die in ihrem Erscheinungsbild noch deutlich von dörflicher Struktur geprägt sind.

Eine Statistische Erhebung ergibt folgenden Istbestand:

Krems	19,5 ha	511 Objekte (= 51,2%)	13.Jhdt.	1,2%
			14/15.Jhdt.	7%
			16./17.Jhdt.	35%
			18.Jhdt.	8%
Stein	11,3 ha	246 Objekte		

Zunächst sollen die gesetzlichen Grundlagen der Denkmalpflege in Österreich skizziert werden: Vom Gesetz weg sind alle öffentliche Bauwerke (Bund, Land, Gemeinde) und alle Bauwerke staatlich anerkannter Religionsgemeinschaften denkmalgeschützt.

Privathäuser werden durch Bescheid des Bundesdenkmalamtes unter Denkmalschutz gestellt, dabei sind am Beispiel von Krems verschiedene Etappen feststellbar: Eine erste Unterschutzstellungswelle nach 1921, Unterschutzstellungen in der NS - Zeit (nach 1938) Vermehrung der geschützten Objekte nach 1958 und schließlich permanente Maßnahme seit 1980.

Es versteht sich daher von selbst, daß sämtliche Kirchen aber auch die Rathäuser und ähnliche Bauwerke einerseits geschützt sind, andererseits einer Nutzung auf Grund ihrer Funktion unterliegen. Veränderungsmaßnahmen müssen daher mit dem Bundesdenkmalamt (BDA) abgesprochen werden. Ein besonders charakteristisches Beispiel dafür ist das Bundesgymnasium, dessen Kernbauwerk das ehemalige Jesuitenkollegium und - gymnasium bildet.

Schwieriger wird die Nutzung, wenn das Bauwerk seine historische Funktion verloren hat. Hier können z.B. für Krems die ehemalige Minoritenkirche in Stein und die ehemalige Dominikanerkirche in Krems genannt werden. Beide erfüllen heute eine museale Nutzung. Dasselbe gilt auch für das ehemalige Kapuzinerkloster und, eine Weinmarketingstelle und ein Veranstaltungszentrum. Eine interessante Nutzung erhielt der Speicherbau der ehemaligen Kaserne. Da dieses Hauptgebäude schon längst als Schulzentrum dient, war es naheliegend, diesen aus der Zeit um 1860 stammenden Bau zu integrieren - heute eine Doppelturnhalle des Schulzentrums.

Den höchsten Stellenwert in der Nutzung nimmt naturgemäßer Wohnraum ein. Die größte Zahl der oft sehr unterschiedlich großen historischen Kremser Stadthäuser dient in den oberen Stockwerken als Wohnraum. Natürlich sind Maßnahmen notwendig, damit moderner Wohnstandard gewährleistet werden kann. In der Vergangenheit war man in dieser Hinsicht relativ pragmatisch, heute werden auch solche Einbauten

(Heizung, Sanitär) nur mit Zustimmung des BDA erfolgen, als Richtlinie gilt, daß möglichst die historische Architektur erhalten bleibt bzw. wiederhergestellt wird. Dasselbe gilt natürlich auch für Geschäftsumbauten. Zunächst gab es hier kaum denkmalpflegerische Einwendungen, und die 60er Jahre sind in den Geschäftsportalen heute noch in Krems deutlich merkbar. Heute dagegen wird mehr versucht, den historischen Baukörper als Ganzes wieder zur Geltung zu bringen.

Eine besonders wichtigen Stellenwert nehmen die Revitalisationsvorhaben ein. Ich meine damit die Sanierung größerer Baukörper, die nun wieder ihrer Funktion gerecht werden. Meist handelte es sich dabei um verwahrloste, teilweise sogar schon abbruchgefährdete Häuser, die aber einen bedeutenden historischen Stellenwert als Architekturdenkmal besaßen. Zwei Elemente sind bei dieser Vorgangsweise besonders herauszustellen: Zuerst, daß die Sanierung unter Bedachtnahme auf die historische Bausubstanz erfolgte, also nicht Abbruch unter Erhaltung allein der Fassade. Zum Zweiten, daß diese Baumaßnahmen in Hinblick auf eine Vermehrung von Wohnraum im Altstadtbereich erfolgten. Dabei sind zwei heikle Punkte: Anfänglich wurden durch Abbruch von völlig wertlosen Bauten freigewordene Flächen so in die Sanierung integriert, daß zum Altbestand neue Wohnkörper dazutraten.

Dies gilt vor allem für die Zeit von 1959 - 1984, die meisten dieser Sanierungsvorhaben liegen in Stein, das von der Wohnsituation her als Problemfall gesehen werden muß (starke Verdünnung der Wohnbevölkerung). Auch Teilabbrüche aus wirtschaftlichen Gründen sind gelegentlich erfolgt.

Heute stellt sich die Situation anders dar, es wird eine höhere Sensibilität gefordert, und das Architekturdokument soll möglichst ungestört bleiben. Doch auch kann es zu schwierigen Entscheidungen kommen, da unter solchen Kriterien eine Vermehrung der Wohnfläche ja nur mehr im Dachgeschoßausbau gefunden werden kann. Hier müssen dann Entscheidungen getroffen werden, die natürlich in die Dachlandschaft der Stadt eingreifen, sei es durch Dachgauben, Dachflächenfenster oder Lichteinfallsmöglichkeiten entlang des Dachfirstes. Der Denkmalschutz in Krems hat eine historische Dimension.

Es war vor allem die Tatsache, daß in Krems sehr frühzeitig die Bedeutung der Denkmalpflege erkannt wurde und die Stadtadministration unter der Führung der Kulturverwaltung (Prof. Dr. Harry Kühnel, Leiter der Kulturverwaltung von 1959 - 1989) gemeinsam mit dem BDA und den Betroffenen (Eigentümer, Architekten, Baufirmen) hier ein förmliches "Kremser Modell" verwirklichen konnte. Für diese Bemühungen wurde Krems zur Modellstadt durch den Europarat in "Jahr der Denkmalpflege in Europa" 1975 erklärt, erhielt 1980 die höchste Auszeichnung durch Europa Nostra und gilt auch unverändert als ein städtebauliches Ensemble höchster Qualität, in dem die Anforderungen der Denkmalpflege mit den Bedürfnissen einer modernen Urbanität vereinigt werden.

Mesto Krems na Dunaji pozostáva z dvoch historických jadier a síce Kremsa a Stein, ktoré boli v minulosti obklopené kamenným múrom. Obsahom môjho príspevku budú práve tieto historické jadrá, no nedotknuté neostanú ani neskoršie približne od polovice 19. storočia, započaté prestavanie na moderné obývané štvrte ako i obce, ktoré sú ešte v súčasnosti do značnej miery ovplyvnené dedinskou štruktúrou.

Štatistiky uvádzajú nasledujúce hodnoty a údaje:

1. Krems	19,5 ha	511 objektov / =51,2% /	13. stor.	1,2 %
			14/15. stor.	7 %
			16/17. stor.	35 %
			18. stor.	8 %
2. Stein	11,3 ha	246 objektov		

Teraz by som Vám chcel rád v skratke priblížiť zákonné podklady týkajúce sa pamiatkovej starostlivosti v Rakúsku.

Zákonom chránené objekty sú všetky verejné stavby /štát, spolková krajina, obec alebo mesto/ ako i štátom schválené a uznané stavby rôznych cirkevných spoločností.

Privátne domy sú pod zákonnú ochranu zahrnuté rozhodnutím spolkového pamiatkového úradu, pričom v prípade mesta Krems rozlišujeme rôzne etapy ochrany stavieb:

1. vlna po roku 1921, ďalšie v čase nacistickej diktatúry po roku 1938, následovné rozšírenie chránených objektov po roku 1958 v konečné permanentné opatrenie od roku 1980. Tým sa pravdaže rozumie, že všetky kostoly, radnice a stavby podobného charakteru sú síce chránené, no na druhej strane musí ich využitie zodpovedať pôvodnej funkcii príslušných objektov. Transformačné opatrenia na zmenu pôvodnej funkcie objektu musia byť predtým prejednané so spolkovým pamiatkovým zväzom Rakúska (skr. BDA). Výstižným príkladom pre takýto jav je spolkové /štátne/ gymnázium, ktorého hlavnou časťou je bývalé Kolégium Jezuitov. O niečo komplikovanejšie je to v prípade, keď stavba stratila svoju pôvodnú historickú funkciu. Pokiaľ ide o mestskú časť Stein možno tu spomenúť, bývalý kostol Minoritov, typickým príkladom pre historické jadro Krems je niekdajší kostol. Obidve stavby dnes spĺňajú úlohu múzea. To isté platí i pre bývalý kapucínsky kláštor, ktorý je dnes miestom predaja vín, ako i centrom rôznych kultúrnych podujatí. Nemenej zaujímavú úlohu spĺňa i jedna z budov bývalých kasární. Keďže už od dávna slúžila ako školské stredisko, snahy smerovali k udržaniu pôvodného zámeru, a tak sa z budovy, pochádzajúcej asi z roku 1860 stala telocvičňa /športová hala/ školského centra.

Najvyššiu hodnotu pri využití budov prirodzene zaberá obytný priestor. Väčšina horných poschodí z množstva rôzne veľkých kremských mestských domov plní práve funkciu obytného priestoru, ktorý je určený obyvateľom mesta, pričom je samozrejme potrebné podniknúť opatrenia za účelom zvýšenia štandardu bývania.

Aj keď minulosť bola v tomto ohľade relatívne pragmatická, dnes musia byť i tie najnutnejšie zásahy do stavby /kúrenie, sanitárske práce/ prekonzultované a schválené spolkovým pamiatkovým úradom, ktorý usiluje o to, aby bola zachovaná pôvodná architektúra.

To isté samozrejme platí i pre obchodné objekty. Spočiatku sa sotva stretalo s pamiatkovými námietkami a odporom, čoho svedkom sú i portále Kremských obchodov pochádzajúce zo 60-tych rokov. Dnes sa naopak vyvíjajú opačné aktivity, ktorých cieľom je udržanie alebo prípadné obnovenie historického vzhľadu ako celku. Závažným činiteľom je i revitalizácia, čím mám na mysli opravu a rekonštrukciu objektov a následné prinavrátanie ich pôvodnej funkcie. Väčšinou išlo o poškodené, čiastočne zbúraním ohrozené domy, ktoré na druhej strane predstavovali významnú architektonickú hodnotu.

Po tomto postupe narážame na dva rozdielne elementy, a to:

1. že sanovanie prebiehalo so zreteľom na pôvodnú stavebnú substanciu, pričom sa pri búraní odstránila i pôvodná fasáda objektu,

2. že tieto stavebné opatrenia sa podnikli s cieľom na zväčšenie obytných priestorov v staromestských štvrtiach.

Pritom sa vynárajú dva háklivé body: Na začiatku vznikli zbúraním starých objektov voľne nezastavané plochy, ktoré boli okamžite integrované do sanovania, čím k pôvodnému stavu pribudli nové obytné budovy. To je charakteristické predovšetkým pre obdobie v rokoch 1959 - 1984 v mestskej časti Stein, ktorá musí byť z hľadiska bytových kapacít chápaná ako problémový prípad. Z hospodárskych dôvodov bolo príležitostne nutné pristúpiť i na čiastočné búracie práce.

V porovnaní so situáciou v minulosti sa tá súčasná javí úplne inak, pričom sa myslí na zvýšenú senzibilitu a minimálne porušenie pôvodnej architektúry. Ale i tu môže dôjsť k ťažkým rozhodnutiam, keďže za takýchto podmienok je zväčšenie obytnej plochy možné len výstavbou podkrovných bytov, pričom musí byť zachovaný pôvodný architektonický zámer /strechy, strešné okná atď./.

Ochrana pamiatok v meste Krems má historickú dimenziu, a to hlavne vďaka tomu, že význam pamiatkovej starostlivosti bol v Kremsi veľmi skoro uznaný. Nemenej vážnym dôvodom je i uskutočnenie tzv. "Kremského modelu", ktorý vznikol vzájomnou spoluprácou mestskej administratívy pod vedením kultúrnej správy /prof. Dr. Harry Kühnel, vedúci kultúrneho oddelenia v r. 1959-1989/ a spolkového pamiatkového úradu. Za tieto snahy bolo mesto Krems v "roku pamiatkovej starostlivosti" 1975 Európskou radou vyhlásené za Model a príklad pre ostatné mestá. V roku 1980 bolo mestu udelené najvyššie európske vyznamenanie Európa - Nostra, čím sa zaraďuje medzi európske unikáty najvyššej kvality, kde požiadavky pamiatkovej starostlivosti musia "spolupracovať" s potrebami moderného vývoja.